

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:1 • 2013

Hans Ruin & Andrus Ers, *Rethinking time: essays on history, memory, and representation* (Huddinge: Södertörns högskola 2011). 329 s.

Boken *Rethinking time: essays on history, memory and representation* är en samling uppsatser skrivna inom projektet "Time, memory, representation" vid Södertörns högskola. Projektet har erhållit ett anslag från Riksbankens Jubileumsfond på inte mindre än 35 miljoner kronor vilket är ett avsevärt belopp inom humanistisk forskning. Projektet i dess helhet syftar till att undersöka relationen mellan det förflutna, nutid och framtid genom historiemedvetande och uppfattningar om historia. Det är ambitiöst upplagt och tar avstamp i flera olika fält. Bland dessa ingår bland annat den språkliga vändningen, postkolonial kritik av dominerande kulturella narrativ, det nya politiska landskapet efter murens fall och globaliseringen, vilka har lett till nya sätt på hur historia skrivs av och för olika grupper.

Rethinking time är den första publikationen inom projektet där samtliga deltagande forskare – sammanlagt 25 personer från tolv olika vetenskapliga discipliner – lämnar ett bidrag. Syftet med boken är att presentera kortare exempel på hur forskargruppen arbetar och vad de olika forskarna ska ägna sig åt inom projektet. Bokens övergripande tema är "tid". Utifrån fem olika aspekter försöker författarna visa på olika sätt att förstå och uttrycka temporalitet. Den första aspekten – eller deltemat om man så vill – är tiden som begrepp, den andra om hur tiden materialiserats i form av monument; ruiner, museer, och moderna visualiseringar. Den tredje aspekten rör relationen mellan tid, historia och makt medan den fjärde kretsar omkring frågor om hur tid, berättelse och historia har behandlats i olika litterära verk. Den sista aspekten fokuserar på potentiella motberättelser till etablerade historiska framställningar.

Boken inleds med ett kort inledningskapitel och därefter följer 26 kor-

tare bidrag på cirka tio sidor vardera. Den fungerar väl som en introduktion till vad de olika författarna tänker ägna sig åt inom projektet. Emellertid lever de olika projektpresentationerna i ganska liten mån upp till de djärva utsagorna i inledningskapitlet om vilka vedertagna uppfattningar om tid, historia och representation som det skall tänkas nytt om. Flera av bidragen fungerar snarare som introduktioner till välbekanta teman än som introduktioner till hur vår förståelse av dessa teman skall kunna förändras. Peter Aronsson, till exempel, berättar om historiebruk som forskningsfält, om verklighet och representation, om konflikten mellan det partikulära och det generella, och om vad vi ska ha historisk kunskap till. Staffan Carlshamre behandlar berättandets relation till sanningen, Anders Olsson den literära kanon, Ulla Manns identitet och kollektivt minne inom den svenska 1800-talsfeminismen för att ta några exempel. Ett av bokens huvudsyften – vilket nämnts ovan – är att kortfattat presentera respektive författares forskning inom projektet. Detta resulterar dessvärre i att boken inte utgör någon fungerande helhet.

Det finns några teoretiker som figurerar mer frekvent i de olika delprojekten. Det gäller i synnerhet Hans-Georg Gadamer, Hayden White och Reinhard Koselleck, även om det bör sägas att vissa av deltagarna inte alls förhåller sig till just dessa tre. Författarna förhåller sig också mycket försiktigt till de stora frågorna om tid, representation, minne och de stora ikoner som skrivit om detta i olika sammanhang. Gadamer, White och Koselleck (och andra) bildar snarare en fond till diskussioner om ovan nämnda teman än som utgångspunkter för kritiskt omtänkande, så som titeln antyder. Vad, och vem, som skall utmanas av forskningsresultaten är därmed oklart och boken handlar egentligen mycket lite om "rethinking time".

Syftet med hela det större projektet, att kombinera insikter från hermeneutiken, dekonstruktion, mediestudier, genusteori, systemteori och kulturvetenskaperna från olika teoretiska och metodologiska utgångspunkter, avspeglas inte i någon större utsträckning i de olika delprojekten. Man undrar varför inte boken i större mån utgår ifrån författarnas kombinerade kompetenser och perspektiv. Det finns inga oväntade möten mellan olika teoretiska och empiriska fält eftersom varje delförfattare mycket traditionellt redogör för vad denna skall göra i isolation. Inget av de ingående bidragen har fler än en författare. Inledningen – som författats av de bägge redaktörerna – utgör det enda undantaget.

De enskilda bidragen väcker dock åtskilligt intresse om vad som komma skall. Förhoppningsvis tar projektdeltagarna i kommande publikationer i högre grad fasta på de utgångspunkter som formuleras i inledningskapitlet:

att det är i mötet mellan olika perspektiv rådande synsätt om nutid, framtid och historia kan utmanas. Projektets sammansättning med så många forskare från olika discipliner vittnar om en samarbetspotential som är mycket större än vad som framkommer i den här boken.

Uppsala universitet

ERIK LINDBERG

Marander-Eklund, Lena & Östman, Ann-Catrin (red.), *Biografiska betydelser: norm och erfarenhet i levnadsberättelser* (Möklinta: Gidlunds förlag 2011). 250 s.

Biografier är något som inom historievetenskapen ofta upplevs problematiskt. Detta gäller dels biografien som genre för vetenskapliga studier,¹ dels möjligheten att använda biografier som källmaterial.² Det är därför angeläget att i likhet med antologin *Biografiska betydelser* försöka ta ett helhetsgrepp kring denna företeelse.

Detta görs här av finska och svenska forskare genom studier av såväl självbiografiska texter som av biografien som fenomen. Bokens redaktörer, Lena Marander-Eklund och Ann-Catrin Östman, använder sig i sammanhanget av begreppet biografering för att inkludera både texter där författaren beskriver en annan människas liv och texter där någon skriver om sitt eget liv. Genomgående används begreppet levnadsberättelse för att beskriva hur människor genom att rekonstruera sitt liv i form av en berättelse skapar mening och identitet.

Återkommande i bokens bidrag är ifrågasättandet av tanken att biografiska texter i första hand är ett berättande, vilket inte behöver kopplas till faktiska upplevelser. I stället framhåller både bokens redaktörer och flera av medförfattarna att kopplingen mellan texten och det faktiska levnadsödet vilket behandlas, är central. I bokens inledning kopplas detta till ett nymaterialistiskt synsätt, där språket i och för sig blir ett verklighetsbyggande redskap, men i ständig förbindelse med det upplevda och dess kontext.

Detta ställningstagande märks bland annat i Birgitta Svenssons bidrag, där hon inledningsvis ser sig föranledd att påpeka att det finns en verklighet vilken vi kan nå viss kunskap om. En liknande utgångspunkt går även

1. Se ex. Bo G. Hall, "Kan biografisk metod vara vetenskap?", *Historisk tidskrift* 127:3 (2007) s. 433–435; Torbjörn Nilsson, "Biografi som vetenskap?", *Historisk tidskrift* 131:2 (2011) s. 355–361.

2. Se ex. Åsa Bergenheim, "Manlighetens ständiga kris", *Historisk tidskrift* 124:4 (2004) s. 79f.

att spåra i Bengt Kristensson Ugglas text, där tanken om människan som synonym med dess levnadsberättelse ifrågasätts med stöd av Paul Ricoeur. En av Kristensson Ugglas huvudpoänger i sammanhanget är att det inte går att tala om en berättelse om en människa, utan att det i regel finns en mängd olika potentiella berättelser. Vidare är en levnadsberättelse alltid en rekonstruktion, då en människas liv inte levs likt en berättelse. Därtill framhåller Kristensson Ugglan att en människas liv inte kan förstås enskilt eftersom det är intimt sammantvinnat med såväl andra människors liv som den historiska utvecklingen.

Den kanske tydligaste kritiken av ett diskursteoretiskt perspektiv återfinns emellertid i Ville Kivimäkis text om krigsupplevelser. Här framhålls med stöd i bland annat psykologisk forskning att vissa erfarenheter påverkar människor direkt, utan att ta vägen över språket; något Kivimäki väljer att beskriva med uttrycket ett "språklöst språk". Vidare är det i detta sammanhang inte de faktiska händelser vilka krigsskildringarna beskriver som blir det intressanta, utan snarare hur dessa erfarenheter format människor.

Utöver den återkommande kritiken av ett allt för snävt diskursanalytiskt förhållningssätt präglas boken även av sin stora spännvidd. Detta märks dels i dess tvärvetenskapliga sammansättning (redaktörerna själva placerar antologin någonstans mellan historia och etnologi), dels i att det biografiska perspektivet behandlas på så många olika sätt.

I Birgitta Svenssons bidrag tas exempelvis fenomenet biografi upp genom uppmärksammandet av hur det moderna samhälle som växte fram ur 1800-talets samhällsförändringar förde med sig ett ökat intresse för att beskriva sitt liv. Samtidigt innebar statens ökade intresse för marginaliserade grupper att även människor ur dessa grupper biograferades såsom en del av omhändertagande och kontroll.

Den sistnämnda formen av biografering är även ämnet för Jutta Ahlbeck-Rehns studie över hur den finska rättspsykiatriska vården biograferade intagna kvinnor inom ramen för diagnostiseringen. Denna Foucaultinspirerade analys visar på ett förtjänstfullt sätt hur läkare använde patienternas egna berättelser och uttalanden för att skapa nya berättelser vilka understödde deras diagnos samtidigt som konfiskerade brev skrivna av patienterna själva gav uttryck för helt andra berättelser.

Vidare finns här också texter vilka tydligt fokuserar på biografins form. Dessa visar på olika sätt hur genren som sådan både bidrar till att forma en levnadsberättelse och kan utnyttjas av författaren. I Susanne Nylund Skogs studie rör det sig om hur en judisk kvinnas levnadsberättelse skrivs in i en större berättelse om judisk diaspora under 1900-talet medan Anna Möller-Sibelius i sin analys av lyrikern Bertel Gripenbergs memoarer kan visa hur författaren porträtterar sitt liv i enlighet med rådande konventioner. Lena

Marander-Eklunds studie av en berättelse om livet som hemmafru i Finland under 1950-talet tar vidare upp dels förhållandet mellan den individuella levnadsberättelsen och de stora berättelserna, dels hur levnadsberättelser färgas av både tiden för deras tillkomst och den tid de beskriver. Liknande resonemang står också att finna i Marianne Liljeströms uppsats om ryska kvinnors autobiografiska författarskap, även om det här också är själva skrivandet som står i fokus.

Till de mer tillämpade bidragen hör Ann-Catrin Östmans studie av en bondsons levnadsberättelse och Peter Olaussons försök att rekonstruera en Amerikaemigrants liv med hjälp av breven hem. Av dessa är det Östmans bidrag som fungerar bäst, då analysen har en tydlig teoretisk utgångspunkt. Ett genusteoretiskt perspektiv är vägledande för att blottlägga den manlighet texten ger uttryck för.

Olaussons text blir i detta hänseende mer problematisk, då den inte är en analys av en berättelse, utan i stället ger sig författaren på att teckna ett slags levnadsberättelse med utgångspunkt i de fragment som breven utgör. Trots att det är fråga om ett digert material blir levnadsbeskrivningen långtifrån heltäckande och författaren ställs ideligen inför luckor, vilka han emellertid endast undantagsvis försöker fylla med hjälp av mer eller mindre hypotetiska spekulationer. Detta är dock inte textens främsta problem, för även om Olausson hade kunnat rekonstruera en närmast allomfattande levnadsberättelse, saknas här en forskningsfråga vilken gör studien vetenskapligt intressant. Det blir svårt att se vad Olausson hoppas uppnå med att utifrån breven försöka skapa ett slags levnadsberättelse.

Denna kritik till trots är det övervägande intrycket av antologin positivt, då den på ett mångfacetterat sätt tar upp en företeelse vilken långtifrån är okomplicerad i metodologiskt hänseende. Oaktat den breda ansatsen finns det likväl ytterligare aspekter av biograferandet vilka inte berörs. En sådan är det kollektivbiografiska arbetssättet, vilket öppnar upp för helt andra typer av studier.

Vidare hade det även varit av intresse med mer av källkritiska diskussioner kring självbiografiska texter. I flertalet av antologins bidrag utgör själva biografien studieobjektet medan biografier i historiska studier många gånger används som källmaterial. Detta gör att *Biografiska betydelser* inte blir någon handbok för historiska studier, även om den historiker som använder sig av biografiska texter i sin forskning med säkerhet kan finna den mycket tankeväckande. Därtill kan också framhållas att även om bidragen är mycket välskrivna gör de teoretiska resonemangen, särskilt i den inledande delen, att boken inte är särskilt lättillgänglig. Antologin är därmed inte att rekommendera såsom en första introduktion för studenter, då den snarast är en fördjupning i ämnet.

Efter att ha läst boken kan man även fråga sig vilken roll biografien har att spela i den historiska forskningen. Som flera av bidragen visar kan enskilda livsöden ofta fungera likt en nyckel till en tidperiod eller ett historiskt skeende. Vid närmare betraktelse blir det dock tydligt hur detta livsöde i regel inte på egen hand kan leverera några historiska förklaringar, utan det måste kopplas till en vidare kontext, vilken ofta bygger på annan forskning. Biografien som genre synes därmed för historikern ha sitt största värde såsom ett pedagogiskt verktyg, ett sätt att presentera och begripliggöra den historiska utvecklingen.

Uppsala universitet

ESBJÖRN LARSSON

Christian Lovén med bidrag av Claes Gejrot, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden: handskriften UUB C 92 och dess källor*, Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Serie I, Svenska skrifter 96 (Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet 2012). 148 s.

När Vadstena kloster på 1360-talet började inrättas, fanns snart stor intellektuell kompetens på platsen. De kyrkomän som samlades där förde med sig skrifter och lade på så sätt grunden till klostrets med tiden stora bibliotek. Det gällde bland annat en pergamentshandskrift, nu med signum C 92 i Uppsala universitetsbibliotek. Den blivande klosterbroder eller vem det nu var, som kan ha fört handskriften till Vadstena, kunde till skillnad mot dagens forskare inte veta hur viktig den med tiden skulle bli. Efter att ha avslutat verket *Uppsala domkyrka* i sex tjocka band år 2010, har konsthistorikern Christian Lovén tagit itu med denna skrift, som så att säga blivit över vid studiet av källorna till domkyrkans historia. Helt oförskräckt har han här gett sig in på annalistiken, den nordiska medeltidsforskningens kanske snårigaste fält, detta utan att vara vare sig historiker eller språkman; till sin hjälp med språket har han haft latinisten Claes Gejrot. Annaler eller årböcker är förteckningar i tidsföljd över inträffade viktigare händelser. Detta är ett forskningsområde som mer än andra kräver betydande teoretisk och metodisk medvetenhet, något som särskilt gäller påverkansfixering. Det följande är enbart en kort presentation av boken, inte en regelrätt granskning av författarens resonemang och slutsatser, något som skulle kräva en orimligt stor arbetsinsats.

Häftet C 92 är en av de ytterst få bevarade 1300-talshandskrifterna från Uppsala domkyrka, och dess texter är bland de äldsta i sitt slag i vårt land. Innehållet utgörs av en påvekatalog (fol. 1r-2v), en biskops- och ärkebiskops-

kopslängd (fol. 3 r-v), en kungalängd (fol. 4 r) och årboken 1160–1322, tidigare kallad bland annat *Incerti Scriptoris Sveici Chronicon* eller *Uppsalaannalerna* (fol. 4v-9r, med fortsättning på folio 9v-10rv). De tio bladen är, liksom tre sidor ur handskriften C 70, återgivna i faksimil. Biskops- och kungalängderna och årboken är omtryckta med översättning från latin. I en exkurs visas hur uppgifter i ett brev från Nydala kloster 1372 (*Svenskt Diplomatarium* X:168) går tillbaka på en årbok. Lovén har lagt ned enormt arbete på analysen av texterna och deras bakgrund.

Lovén anser det vara intressant att alla fyra texterna skrivits av en och samma, om än okända hand *a*, varefter tillägg gjorts av främst den hand som kallas *d*. Först skall biskops- och kungalängderna ha förts in omkring 1290 och påvekalogon och årboken cirka 15 år senare. Skriften har enligt Lovén alltså skapats av en enda författare. Den okände kyrkomannen bakom verket uppfattas som "forskare" och innehållet i handskriften som "historieskrivning". Efter svenska förhållanden var den tidig och hörde närmast hemma i äldre medeltid, men efter internationella var den sen och högmedeltida.

I biskopslängden har hand *a* skrivit in fem biskopar och sedan ärkebiskoparna fram till år 1290, varefter hand *d* har avslutat listan 1305. Längden har enligt Lovén sannolikt lagts upp på 1160-talet och sedan fortlöpande kompletterats och skall gå tillbaka på ett nekrologium (förteckning över döda) i Uppsala. Kungalängden börjar med vår förste kristne kung, Olof Skötkonung, och anses gå tillbaka på en östsvensk arketypp, alltså ursprunglig version. Den var inte den äldsta kända kungalängden i vårt land och inte heller den första i Uppsala. En äldre mer utförlig med regeringsår skall liksom biskopslängden tidigare ha överförts från Uppsala till dominikanerna i Sigtuna och exporterats till Island. Det senare skall enligt Lovén ha skett omkring redan 1250 och inte 1270, såsom tidigare ansetts.

Påvekatalogen är aldrig tidigare tryckt och genren har i vårt land ägnats föga intresse. Den har alltså förts av hand *a* fram till 1303/04. För att kunna bestämma vad den bygger på har Lovén gått igenom ett hundratal utländska påvelängder med mera. Ytterst kommer han tillbaka till en längd från 1130, som tidigt kommit från klostret S:t Victor utanför Paris, vars förbindelser med Sverige är välbekanta. Den har efter tillkomsten flera gånger kompletterats och skrivits av mer eller mindre slarvigt. Lovén har funnit att listan visar flera tidigare obeaktade spår av källimport. Vad gäller årboken är den, såsom övriga sådana, ett kompilat och anknyter för tiden före 1280 till den dominikanska annaltraditionen i Sigtuna och Skänninge med starkt inslag av material från Uppsala. Den har hämtat notiser från nekrologiet och Erikslegenden. "Behandlade tillsammans med två tidiga dominikanska årböcker gör årboken och biskopslängden att flera försvunna texter kan anas", skriver Lovén.

Handskriften kunde tydligen avvaras efter tillkomsten 1344 av domkyrkans *registrum* (A 8, Riksarkivet) för viktiga urkunder. Men hur såg man i Vadstena på den? Som ett värdefullt historiskt verk, ett sammelband med skiljaktiga texter, ett uppslagsverk att söka kunskap i, en årbok att komplettera eller helt enkelt en volym med många dyrbara, oskrivna pergamentsblad? Kanske främst det näst sista, för en likaledes okänd hand har i Vadstena genast satt igång att fylla på årboken med årtal och notiser. Sedan har annalen fått ingå i klostrets diarium, huvudsakligen i den volym som idag har signum C 89, ett signum som i likhet med andra störande nog förefaller vara utelämnat i boken.

Stockholm

BIRGITTA FRITZ

Hanna Källström, *Domkyrkan som andaktsmiljö under senmedeltiden: Linköping och Lund*. Bibliotheca theologiae practicae 89 (Skellefteå: Artos och Norma bokförlag 2011). 362 s.

Till de mest påtagliga minnesmärkena från Nordens medeltid hör kyrkobyggnaderna och främst bland dem domkyrkorna. Med storslagna proportioner och påkostad utsmyckning dominerade de sina städer likaväl som den omgivande landsbygden. Domkyrkorna var i första hand biskopens och prästerskapets kyrkor, men Hanna Källström har i sin doktorsavhandling, framlagd vid Lunds universitets teologiska fakultet, valt att se dem i lekmännens och -kvinnornas perspektiv. Två av de förnämsta kyrkobyggnaderna inom dagens svenska gränser, Lunds och Linköpings domkyrkor, har valts ut som studieobjekt.

Den som i dag träder in i dessa kyrkor möts av ett storslaget och ganska enhetligt rum. Det senmedeltida kyrkorummet var emellertid inte någon enhet, utan en arena, där olika aktörer tävlade om utrymmet (s. 218). Lunds domkyrka hade ett sextiototal altarstiftelser, Linköpings hälften så många. Kapellen avgränsades i möjligaste mån med draperier och skrank från varandra. Lektoriet avdelade visuellt och fysiskt kyrkorummet i en prästerlig del och en del för lekmännen. Medan Linköpings domkyrka hade en koromgång, som tillät pilgrimerna att röra sig runt koret hade Lunds domkyrka en för lekmännen otillgänglig avslutning i öster, men också en krypta till vilken de hade tillträde. Hur tillgängliga olika delar av domkyrkorna var, exempelvis kryptan i Lund, de olika kapellen eller de helgongravar, som båda kyrkorna hade, analyserar Källström utifrån formuleringar i avlatsbrev.

Altarstiftelserna var inte sällan stiftade av välbärgade lekmän eller -kvinnor.

nor. Källström påpekar, att sju av tio donationsbrev för *Capella Visitationis*, ett av de främsta Mariakapellen i Lund, har utfärdats av kvinnor. En tolkning utifrån genusaspekten ligger nära till hands, men Källström betonar att man måste vara försiktig med att dra slutsatser utifrån ett så litet underlag.

Källströms huvudkälla är avlatsbrev. Avhandlingen rymmer en kortfattad och initierad redogörelse för företeelsen avlat och dess betydelse i den senmedeltida kyrkan. Avlatsbrev från Lund och Linköping ligger nära de teologiska koncepten och beviljar måttlig avlat, som förvärvas genom att man utför vissa fromma handlingar som utfärdarna ville främja. Detta står i kontrast till de plenaravlater som påven utfärdade eller de tiotusentals avlatsdagar som enligt somliga bönböcker kunde vinnas genom att man läste vissa specifika böner.

Avlatsbrev är normerande källor, med vilka utfärdarna ville styra in lekmännens religiositet på spår, som stämde med de samtida teologiska idealen. Kraven på dem som ville vinna avlat fick dock inte vara orealistiska, eftersom de då inte hade de fått någon efterföljd. Medan tidiga avlatsbrev typiskt sett tillåter vinnande av avlat för den som fromt åhör en mässa blev kraven på aktivitet från de avlatssökandes sida successivt större med tiden. Detta bör ses i samband med det allmänt ökande intresset för lekmännens religiösa liv, som också kommer till uttryck i det fjärde Laterankonciliet 1215. Allt aktivare och mer krävande lekmän, varav vissa – särskilt i urbana miljöer – var läskunniga i relativt hög grad, ställde ökande krav på de kyrkliga auktoriteterna att möta upp med motsvarande strategier i pastoral praxis. Forskningen har lyft fram den ökande betydelsen av visuella inslag i kulten. Helgonreliker, bilder och den invigda hostian visades fram för lekmännen. Källström nyanserar diskussionen och påpekar, att vissa reliker även fortsättningsvis var undandragna från betraktandet, genom att exempelvis förvaras i slutna utrymmen för att bara visas upp i samband med den årliga relikfesten.

De avlatsgivande handlingarna är vanligen knutna till bestämda dagar i kyrkoåret. Även vanliga vardagar kunde utnyttjas, men Källström understryker, att få lekmän i praktiken kan ha haft möjlighet att besöka domkyrkan under helgfria dagar. Många handlingar och andakter som ger avlat är dock inte bundna till specifika dagar. I detta avseende är avlatsbrev generösa gentemot de avlatssökande. Genom att många olika andaktsformer ställs sida vid sida erbjuder avlatsbrev en valfrihet för de troende och liknar i det avseendet helgonkulten.

All fromhet var inte exklusivt inriktad på det andliga. Ett engagemang för de fattiga kommer till synes i stiftandet av Själapellet i Linköping år 1410 eller i det fyrfat av koppar som en lundensisk rådmän donerade till domkyrkan 1499, så att "fatuge klerke oc fatuge wsle menniske" skulle kunna värma

sig under vintrarna (s. 90, 141). Även bön för fred i riket är en avlatsgivande handling i ett avlatsbrev från Linköping 1412.

Hanna Källström är välorienterad i samtida brittisk, amerikansk, tysk och nordisk forskning. Hon använder sina referenser konstruktivt och självständigt och drar sig inte för att kritisera sina auktoriteter i flera frågor. Det är på det sättet forskningen rör sig framåt. Hennes bidrag skulle, i komprimerad form, förtjäna internationell spridning.

Hanna Källström har skrivit en mycket innehållsrik avhandling, som jag här blott har kunnat ge några axplock ifrån. En randanmärkning är att hennes grundliga metod leder till många omtagningar och upprepningar som hade kunnat elimineras med en effektivare disposition. Jag skulle vidare rekommendera Källström att hellre använda den tryckta och uppdaterade *New Catholic Encyclopedia* än den delvis föråldrade, men lättillgängliga *Catholic Encyclopedia* (1907–1922), även om den senare har fördelen att kunna tillgås på webben.

Linnéuniversitetet

ANDERS FRÖJMARK

Jan Glete, *Swedish naval administration, 1521–1721: resource flows and organisational capabilities* (Leiden: Brill 2010). 816 s.

Eftersom Jan Glete tråkigt nog avled 2009 blev *Swedish naval administration* ett ofrivilligt bokslut över 30 års arbete med maritim historia. Det är dock glädjande att han hann färdigställa boken och därmed sammanfatta sin betydande forskargärning åt eftervärlden.

I avslutningen av boken framhåller Glete att verket skall uppfattas som en fallstudie av hur den svenska staten utvecklade förmågor att organisera krigföring till sjöss i ett samhälle som till stora delar saknade maritima erfarenheter. Flottan är i det sammanhanget ett intressant område eftersom det krävdes stor organisationskapacitet för att upprätta och administrera en flotta. Glete lyckas väl med att påvisa hur den framväxande fiskalmilitära staten bättre än den feodala organisationen kunde tillvarata befintliga resurser och allokera dem till flottans behov.

Glete använder genomgående en komparativ metod, förutom i kapitel 6, och jämför den svenska organiseringen av flottan med andra europeiska flottor. Han behandlar både kvalitativa och kvantitativa aspekter av flottans organisering. Studien bygger inte bara på tidigare forskning utan även på en riklig genomgång av primärmaterial från svenska arkiv och även en del från utländska arkiv.

Författaren driver tesen att de svenska regenterna var entreprenörer som genom statsapparaten hade en förmåga att nyttja befintliga resurser bättre än andra organisationer. Den svenska staten utvecklades till ett företag som specialiserade sig på att erbjuda beskydd. Entreprenörskap och retorisk skicklighet, menar Glete, gick hand i hand: staten var tvungen att framstå som trovärdig och det var den genom att hänvisa till att den nya komplexa organisationen kunde försvara gränserna och upprätthålla politisk stabilitet i riket. Härvidlag hävdar författaren att det fanns en efterfrågan på beskydd hos allmogen, eftersom denna var fattig och levde nära existensminimum samt med oförutsägbara omständigheter som väder, sjukdomar och våld. Av dessa omständigheter var det endast våldet det gick att göra något åt, vilket staten gjorde anspråk på att kunna.

Glete gör en hel del intressanta observationer om hur flottans organisering förändrades över tid. Vasaregenterna under 1500-talet organiserade flottan via direktstyrning av den lokala förvaltningen och från den lokala förvaltningen överfördes inhemska resurser och inhemsk kunskap som kom flottan till del. Under början av 1600-talet blev marknaden periodvis viktigare för flottans organisering, bland annat lades under Gustav II Adolfs tid skeppsbyggande på entreprenad. Ungefär vid samma tid inköptes fler varor utifrån, till exempel hampa och segeldukar, och ny teknik introducerades när holländska, och något senare brittiska, skeppsbyggmästare anställdes i flottan. Efter Gustav II Adolfs död inordnades flottan i den nya förvaltningshierarkin med kollegium (amiralitetskollegium upprättades 1634). Under senare delen av 1600-talet blev flottans administration alltmer självständig i förhållande till den övriga statsförvaltningen. Detta märks tydligt när flottans centrum flyttades från Stockholm till den nya örlogsstaden Karlskrona och när den högre officerskåren inte längre rekryterades från aristokrater med administrativa och militära erfarenheter utan från ett fåtal familjer som specialiserat sig på en karriär inom flottan – liknande tendenser går att skönja med skeppsbyggmästarna.

I boken förekommer många detaljer om skepp, tågvirke, segeldukar och kanoner, vilket är en guldgruva för den intresserade, även om det kan bli väl detaljerat för den mer allmänhistoriskt intresserade läsaren. Förutom ett generellt index finns ett särskilt index för fartyg samt ett appendix med grundfakta om varje känt svenskt skepp från perioden i fråga. Bakom detta ligger många år av grundligt genomförda källstudier, vilket är oerhört imponerande.

Hur väl förankrar han grundtesen i själva undersökningen? Om vi betraktar regenterna som entreprenörer stämmer det väl in på Gustav I, som tog stora risker när han upprättade en stående flotta, liksom på Gustav II Adolf och Karl XI, som efter katastrofala krig (Kalmarkriget 1611–1613 respektive

Skånska kriget 1675–1679) med nya innovationer återigen gjorde flottan konkurrenskraftig. De övriga regenterna kan snarare ses som förvaltare av entreprenörernas arv. Karl IX, Karl XI:s förmyndarregering och Karl XII kan till och med uppfattas som förstörare av det. Analysen av entreprenörskap skulle ha kunnat kompletteras med begrepp som ”spårbundenhet” och ”kreativ förstörelse” för en mer fruktbar analys.

Huruvida en större allmänhet verkligen ställde sig bakom framväxten av den fiskalmilitära staten ger inte framställningen något entydigt svar på. Glete rekommenderar därför fler studier i ämnet. Allmogen skildras snarare som producenter, transportörer och arbetare än som politiskt handlande subjekt. Det är dock lättare att finna stöd för att aristokratin och borgerskapet i olika tider stödde flottans utveckling eftersom de därigenom gavs fler karriärmöjligheter, tillgång till patron–klient-relationer, gåvor i form av jord och förmånliga kontrakt.

Avslutningsvis ska framhållas att Gletes verk innehåller flera intressanta komparationer med andra europeiska statsbildningar. Genom dessa drar han slutsatsen att den svenska statsbildningen var, i ett europeiskt makroperspektiv, ett normalfall, om än ett tidigt sådant. Redan på 1500-talet hade den svenska staten etablerat en stående här, en permanent flotta och en skatteadministration som kunde nå ned på hushållsnivå. Dessa innovationer utvecklade andra tidigmoderna stater först vid mitten av 1600-talet eller senare, och det var detta försprång som ledde till framväxten av det svenska Östersjöväldet. När andra stater kom ikapp bidrog den ökade konkurrensen till dess fall. Här har Glete ett viktigt budskap: att inte bara fokusera på den europeiska makronivån utan att även studera meso- och mikronivån för att förklara statsbildningsprocessen.

Göteborgs universitet

KIM OLSEN

Gösta Kjellin & Johanna Enckell, *Sissi-Jaakko: en klassresa i svenskt 1700-tal* (Helsingfors: Schildts 2011). 176 s.

I Gösta Kjellins postumt utgivna bok om Jakob Forsell, adlad af Forselles (1696–1768), används en individ för att skildra frihetstiden från en annan horisont än den vanliga. I stället för Stockholm eller (riks)svensk landsort är utgångspunkten här sydöstra Finland, de gränstrakter mot Ryssland som mer än många andra fick betala det mänskliga priset för periodens krig och oroligheter. Ofta är det en historia om utsatthet, förluster och umbäranden, men det är också berättelsen om en obändig vilja att efter varje nytt slag

resa sig igen och bygga upp det som raserats. Som helhet är det historien om "en klassresa i svenskt 1700-tal" och om det samhälle som gjorde den möjlig.

Detta är inte en bok som enkelt låter sig karakteriseras eller placeras i gängse fack. Som författaren påpekar redan inledningsvis är det inte en historievetenskaplig studie, då källorna till Forsells liv är för få och tunna. Därför har Kjellin ofta fått förlita sig på "dikt" och spekulation, framför allt när det gäller huvudpersonens bevekelsegrunder och tankevärld. Likväl är det inte en skönlitterär berättelse eftersom den är uppbyggd kring mängder av sakuppgifter, inte minst om det historiska sammanhanget, baserade på samtida material och (i blygsam omfattning) sentida forskning. Det närmaste en genrebestämning vi kan komma är kanske att kalla boken en hypotetisk biografi över en 1700-talsmänniska och hans värld.

Forsell föddes och växte upp som Jakob Henriksson i den lilla staden Veckelax, varifrån han som 14-åring tvingades fly undan annalkande ryska trupper. Under det följande decenniet tillhörde han åtminstone periodvis de så kallade sissarna, lösligt organiserade smågrupper som bedrev gerillakrigföring och sabotageverksamhet mot ryssarna; det var här han fick smeknamnet i bokens titel. När det förstörda Veckelax efter freden i Nystad 1721 återuppstod som Fredrikshamn, slog sig Henriksson ner där som borgare och antog namnet Forsell. Snart blev han en av de ledande handelsmännen i staden men tvingades återigen fly i samband med kriget mot Ryssland 1741–1743.

Sedan Fredrikshamn vid fredsslutet övergått i rysk ägo blev Forsell en av de drivande krafterna bakom etableringen av en ny stapelstad, Degerby, vilken 1752 fick sitt nuvarande namn Lovisa. Som dess borgmästare i 18 år representerade han staden vid tre riksdagar, där han även var ledamot av sekreta utskottet och deputationen för finska ärenden. I alla dessa roller tycks han ha manövrerat skickligt till Lovisas och sin egen fördel; åtminstone växte sig hans affärsverksamhet – handel, skeppsfart och järnbruk med mera – och förmögenhet allt större under årens lopp. Strax före sin bortgång nådde Forsell den sociala höjdpunkten på sin livsbana, när han 1767 adlades som tack för sina insatser under Stora nordiska kriget och i uppbyggnaden av Lovisa.

Som denna snabbskiss visar rörde sig Forsell ständigt mellan den lilla världen i hemtrakterna och den stora världen i Stockholm, en återkommande växelrörelse som Kjellin bygger upp sin framställning kring. Till detta spänningsfält bidrog ytterligare att Forsell i mogen ålder gifte sig med den unga Johanna Schultz, som vuxit upp bland välbeställda Stockholmsborgare och nu följde sin nyblivne make till en av rikets yttersta utposter. I slutet av boken finns ett särskilt kapitel, författat av Johanna Enckell, om henne och hur hon efter makens död kom att fullborda familjens klassresa.

Därtill har Enckell skrivit en epilog som berättar om Gösta Kjellin, hur boken först kom till och hur den färdigställdes efter författarens bortgång 2009. Där betonas särskilt att projektet inte började med Forsell som person, utan med Kjellins ambition att skildra frihetstidens demokratisering och de nya möjligheter den öppnade upp politiskt, ekonomiskt och socialt. Ett besläktat och återkommande tema i boken är hur den politiska och militära elitens beslut, dess vårdslösa agerande och rena inkompetens drabbade vanliga människor hårt – på och utanför slagfälten. Finlands gränstrakter tillhörde i det avseendet de mest utsatta områdena.

Såväl bokens tillkomsthistoria som den ojämna empirin har möjligen bidragit till att texten är fragmentarisk med många och tvära kast mellan olika perspektiv, nivåer och stilarter. I ett konventionellt akademiskt arbete hade den bristen på stringens avgjort varit en svaghet, men i en reflekterande och prövande biografisk essä som denna har det kanske inte samma betydelse. Mer problematisk, åtminstone för en historiker, är den genomgående och tydliga tendensen att tolka Forsells handlande i så positiva termer som möjligt, och att urskulda eller släta över episoder som – åtminstone i ett nutida ljus – kan uppfattas som mindre smickrande.

Avslutningsvis bör sägas att boken är smakfullt formgiven och rikligt illustrerad med målningar och ritningar ur samtida arkiv, men tyvärr ingen karta över den region huvudpersonen levde i. Det är lite synd eftersom framställningen så utpräglat bärs upp av rörelser i rummet och av rumsliga perspektiv. Om det är något författaren lyckas med, så är det att levandegöra hur världen kan ha tett sig från de utsiktspunkter varifrån Jakob Forsell betraktade den. Det är också detta konsekvent genomförda och inte alltför vanliga perspektiv på frihetstiden som är bokens stora behållning.

Göteborgs universitet

KENNETH NYBERG

Galina Sjebaldina, *Karolinska krigsfångar i Sibirien* (Stockholm: Svenskt militärhistoriskt bibliotek 2010). 191 s.

Efter slaget vid Poltava hamnade omkring 20 000 personer i fångenskap i Ryssland. I boken *Karolinska krigsfångar i Sibirien* undersöker Galina Sjebaldina vad som hände med dem. Boken är en omarbetning och av hennes doktorsavhandling som försvarades 2002. Avhandlingen publicerades på ryska 2005 och föreligger nu i svensk översättning tack vare en insats av Svenskt militärhistoriskt bibliotek (SMB). Thomas Roth har skrivit ett förord och Bengt Eriksson har översatt från ryskan.

I förordet skriver Roth att avhandlingen är av ett militärhistoriskt såväl som kulturhistoriskt intresse samt ett "ett fint exempel på att en historiker kan skriva en bred berättelse utan att ge avkall på de akademiska källkraven". Dessvärre har SMB:s omarbetade version medverkat till ett avkall just på de akademiska källkraven. Här saknas inte bara en presentation av tidigare forskning, frågeställningar och problem som läsaren kan ta ställning till, utan även hänvisningar till litteratur och källor samt givetvis en notapparat. Roth skriver i förordet att Sjebaldina har utnyttjat ryskt och svenskt källmaterial och att analysen baseras på omfattande källforskning i Krigsarkivet och Uppsala universitetsbibliotek. Inget nämns om vilket eventuellt ryskt källmaterial som har använts.

Boken är disponerad kronologiskt och redogör för katastrofen i Ukraina, triumftåget i Moskva, fångarnas förvisning till Sibirien, relationerna till lokalbefolkningen, den svenska organisationen i Sibirien, fångarnas kamp för överlevnad, vägen hem och den vidare betydelsen av de svenska fångarnas närvaro i Sibirien.

Delar av de teman som presenteras i boken känns igen från tidigare skildringar, medan andra förefaller vara resultat av egen forskning. Detta gäller exempelvis fångarnas brevkorrespondens och de ryska myndigheternas försök att kontrollera denna. Enligt regelverket skulle breven skrivas på ryska för att sedan granskas av det lokala kansliet och sedan vidarebefordras till Sibirienkansliet. Detta tyder på en stark vilja från de ryska myndigheterna att kontrollera vilken bild som spred av fångenskapen till Sverige. Enligt regelverket kunde en fånge skicka brev hem högst ett par gånger per år och på grund av kontrollen tog också proceduren lång tid. Sjebaldina lyfter även fram exempel där utläningar som sympatiserat med fångarnas olägenhet hjälpt till med att förmedla brev. Överhuvudtaget slås man över de stora problem som de ryska myndigheterna hade av att vakta, kontrollera och omhänderta ett stort antal fångar på eget territorium. Överallt skapades problem kring förflyttningar, inkvartering, löneutbetalning och bevakning.

Utväxlingsförfarandet hör enligt min mening till det mest intressanta temat i boken. Här knyts den enskilde soldatens liv samman med diplomati på högsta nivå. Kapitulationsvillkoren visar att alla fångar av lägre rang skulle stanna i krigsfångenskap tills de köptes fria, medan de av högre rang skulle frigges först efter att ett fredsavtal ingåtts. Sjebaldina skriver att den omfattande diplomatiska korrespondensen innebar att en relativt aktiv process för utväxlingar etablerades. Efter Poltava och Perevolotjna skall Karl XII ha visat prov på en "oerhörd energi" i försöken att återfå sina soldater medan den ryske tsaren i allmänhet var ovillig att tillåta friköpningar av krigsfångar beroende på rädslan att de skulle återgå i militär tjänst. Olika typer av utväxlingsförfaranden diskuteras, såsom "rang mot rang" eller "icke

utväxla efter namn, utan blint, antal mot antal”, det vill säga en kvantitativ princip. Det senare blev dock inte av. Sjubaldina konstaterar också att fångutväxlingarna aldrig blev regelbundna, utan selektiva, att fångar av förnäm börd, liksom de som befann sig i centrala delar, prioriterades framför fångar i Sibirien.

Andra sätt att friges var mot borgen eller ”på *parole*”. Att friges mot borgen innebar att tre till fem personer utsågs som garantier mot att fången återvände efter en bestämd tid. Att friges mot *parole* innebar att fången gav ett skriftligt löfte i närvaro av en präst om att återvända efter en viss tid. Dessa två rättigheter kunde dock bara högre officerare nyttja. En annan väg till friheten var givetvis att övergå i rysk tjänst. Exempel återges på massövergångar och olika typer av ryska värvningar till olika militära eller civila funktioner i det ryska samhället. Sjubaldina skriver också att den ena eller den andre fångens beslut att övergå i rysk tjänst inte såg som förräderi av andra karoliner, eller under några omständigheter fördömdes. Detta var snarare ett vanligt inslag i en tid då det fanns legoarméer. Att byta religion sågs dock med strängare ögon. Skildringen av de olika liv som kunde levas i fångenskapen och de verksamheter som många soldater bedrev är också en fascinerande läsning.

Sammanfattningsvis skall det sägas att Galina Sjubaldinas avhandling är nydanande eftersom det är den första undersökningen gjord av en historiker från Ryssland som på allvar diskuterar den svenska krigsfångenskapen. Tyvärr innebär dock SMB:s omarbetning att läsaren går miste om avhandlingens historievetenskapliga bidrag. För en historieintresserad allmänhet hade det säkerligen varit intressant att få en inblick i den ryska diskussionen om den svenska krigsfångenskapen liksom vilka nya ryska dokument som bidragit till att fördjupa eller revidera bilden av fångenskapen från tidigare svensk forskning. Det är därför beklagligt att SMB väljer att omarbeta bokens så pass mycket att Sjubaldinas forskningsinsats i det närmaste osynliggjorts. Boken väcker trots det en stor lust att ytterligare fördjupa sig i detta mycket intressant ämne.

Lunds universitet

JOACHIM ÖSTLUND

Kirsi Vainio-Korhonen, *Sophie Creutz och hennes tid: adelsliv i 1700-talets Finland*, övers. Camilla Frostell (Helsingfors & Stockholm: SLS & Atlantis 2011). 271 s.

Kirsi Vainio-Korhonen, professor i Finlands historia vid Åbo universitet, är känd som författare till ett flertal arbeten om kvinnors arbete och inkomstkällor i det tidigmoderna svenska riket. Hennes senaste bok, *Ujostelematto-mat* (2012), behandlar barnmorskornas historia på 1700-talet. I boken *Sophie Creutz och hennes tid* tar hon sig an en adelsdam, grevinnan Sophie Creutz (1752–1824), gift med Anjalamannen Lars Glansenstierna. Boken utkom första gången på finska år 2008 och föreligger nu i svensk översättning. På finska har den nyligen fått en fortsättning i form av en biografi över Sophie Creutz dotterdotter Sofie Munsterhjelm (2012).

Det är inte så vanligt med biografier över historiska kvinnor. I detta fall handlar det om en tämligen okänd person, vars livsöden i en lokal kontext lyfts fram som ett exempel på mera övergripande fenomen. Undersökningen kan därför beskrivas som mikrohistorisk, även om boken är skriven som en allmänt hållen tidsskildring snarare än som en forskningsrapport. Ett ledmotiv är framhållandet av adelskvinnans relativa självständighet att disponera över sin tid och sin ekonomi, en tes som är bekant från annan nyligen utkommen finländsk forskning om adliga kvinnor på 1700-talet. Vainio-Korhonen bidrar alltså till reviderandet av bilden av den tidigmoderna kvinnan som ekonomiskt och samhälleligt handikappad. I likhet med andra forskare framhåller hon i stället individen samt de partikularismer och kryphål i lagstiftning som gjorde det möjligt för driftiga kvinnor att råda över sig själva trots de svagheter som förknippades med deras kön.

I biografin skildras en tid och en livsstil, med utförliga beskrivningar av vardagssysslor, släktskap och landskap, från 1760-tal till 1810-tal. Berättelsen är skriven med inlevelse, kanske ibland onödigt detaljerat, med tämligen långa uppräknningar av anförvanter, persedlar eller maträtter. Boken beskriver vardagen, hushållningen, barnafödslar, hälsa, kärlek och död. Samtidigt är det en skildring av en släktkrets i Kymmenedalen i sydöstra Finland, invid dåvarande ryska gränsen: greve Johan Carl Creutz och Eva Sophia von der Pahlens dotter Helena Sophie Creutz var utöver Creutzarna och Wredarna befryndad med Glansenstiernor, Sprengtportar och Jägerhornar, namn som förknippas med Gustav III:s ryska krig och Anjalaförbundet. Anjalaförbundet kom att beröra också Sophie Creutz mycket konkret då hennes man Lars Glansenstierna som en av de sammansvurna gick i landsflykt och dömdes till döden i sin frånvaro, varefter hustrun ensam var tvungen att styra och ställa om familjen och dess tillgångar.

Vid sidan om Sophie Creutz självständiga agerande under makens exil

går hennes romans med svågern Göran Magnus Sprengtporten som en röd tråd genom hela boken, vilket ger intressanta nya inblickar i Sprengtportens omtvistade personlighet. Spekulationerna kring faderskapet till dottern Vendela Glansenstierna kan dock kännas aningen forcerade. Överhuvudtaget skriver författaren ofta om sannolikheter och allmänna tendenser. Som ofta i studier av den här typen innehåller källmaterialet luckor, vilka här förtjänstfullt fyllts med samtida material ur andra familjer och samlingar. Det kompletterar helhetsbilden men understryker samtidigt skildringens generella och deskriptiva karaktär. Övergången från svenskt till ryskt styre 1808–1809 skildras också enbart på person- och släktnivå och genom enskilda upplevelser, inte form av en politisk eller idéhistorisk analys.

Som ett sidospår berör Vainio-Korhonen Anjalamännens tankevärld samt de nätverk av släktskap och lojalitet som till en del förklarar officersupprorets omfattning. Boken får här en synnerligen intressant politisk dimension. Det är förståeligt att författaren inte velat frångå sitt huvudtema; dock hade hennes värdefulla insikter om Anjalamännen kunnat utvecklas mera, med tanke på att politik och filosofi också ingick som ett centralt element i den adliga självbilden på 1700-talet, för såväl män som kvinnor.

Boken väcker också tankar om korrespondens och känslor på 1700-talet. Den innehåller en stor mängd citat ur brev, vilka gärna hade kunnat problematiseras tydligare. I den svenska översättningen har bokens mycket talrika citat systematiskt återgetts i den form författaren funnit dem i arkiven. För en modern läsare som inte är insatt i tidens ortografi blir de dock tunglästa, särskilt som flera av citaten innehåller uppenbara avskrivningsfel (exempelvis "igcallianner" för "igenkänner", s. 64 och 171), vilka den svenska förlagsredaktören med lätthet hade kunnat påtala. I det finska originalet, där citaten är översatta, smälter citaten bättre in i helheten och är lättare att ta till sig.

Boken erbjuder få överraskningar åt den invigde läsaren och någon kunde kanske tycka att vardagens vidlyftigheter fått onödigt stor plats i biografien. För en läsare intresserad av adelsliv och kvinnors vardag i 1700-talets Nordeuropa erbjuder boken om Sophie Creutz och hennes tid ändå en givande och medryckande läsning. Som helhet utgör den en balanserad berättelse. Författarens största merit med denna bok är att hon lyckats med utmaningen att skriva en biografi över en kvinna vars identitet sist och slutligen är av underordnad betydelse i förhållande till de strukturer, processer och mentaliteter som läsaren ges inblick i.

Jessica Parland-von Essen, *Affärer, allianser, anseende: konsten att tillhöra eliten i Helsingfors ca 1740–1820* (Helsingfors: Schildts 2010). 225 s.

Affärer, allianser, anseende: konsten att tillhöra eliten i Helsingfors ca 1740–1820 är en bred skildring över borgerskapet i Helsingfors under senare delen av 1700-talet och början av 1800-talet. Under denna tid skedde stora förändringar i Helsingfors. Från att ha varit en liten svensk småstad förvandlades staden till huvudstad i det ryska storfurstendömet Finland. Praktfulla stenhus och institutioner uppfördes. Med statusen som huvudstad följde förändringen från småstadsmentalitet där de flesta kände varandra och ekonomi och politik var nära sammanflätade, till huvudstadens mer opersonliga och administrativa framtoning. Boken kretsar kring några släkter och huvudpersoner med förgreningar i vidare kretsar, där familjerna Weckström och Rosenström spelar viktiga roller. Historikern Jessica Parland-von Essen bygger upp sin skildring kring ett antal aktörer och följer dem i deras allianser. Att gifta in sig i rätt familj och bygga nätverk var strategiskt viktigt för att lyckas i karriären och vinna social prestige, och den position man erövrade skulle också synas i bostad, vanor och klädsel.

Två vändpunkter var viktiga i stadens historia: påbörjandet av fästningsbygget i slutet av 1740-talet och anslutningen till Ryssland 1808. Bokens centralgestalter är fältproviantsmästare Mathias Weckström den äldre, hans son Johannes, svågern och borgmästaren Johan Kuhlberg, läkaren Otto Berndt Rosenström, samt Christian Kuhlberg. De senare representerar efterföljande generationer. Utifrån staden, dess historia och människor får vi stifta bekantskap med tidens rättshistoria, skolhistoria, umgängesliv med mera.

En viktig grund för Helsingfors sociala nätverk utgjordes av skråväsendet. Det utövade kontroll men gav också hjälp vid sjukdom och dödsfall. Stadens högsta elit bestod av en liten krets adliga personer, kronans högsta tjänstemän, de rikaste handelsmännen, prästerskapet, lärare och rektorer, samt rådmän och borgmästare. Det är huvudsakligen denna krets som skildras. Kvinnorna i familjerna spelade en viktig roll i alliansskapandet, såväl som förmedlande länkar vid äktenskap mellan olika familjer, som i egen person. Flera hustrur till handelsmän var delaktiga i makens yrkesverksamhet, både som gifta och som änkor.

Kulturlivet i Helsingfors utvecklades efterhand. 1786 anordnades den första officiella konserten, där man bland annat kunde njuta av en symfoni av Haydn. Uppgifter om inköp av noter tyder på att det heller inte var ovanligt att man musicerade i hemmen, och delvis verkar noterna ha kommit till staden via Sveaborg. Staden gästades regelbundet av kringresande teatergrupper, och under 1700-talet ägde föreställningarna rum i olika privathus.

Sveaborg bidrog också till porträttkonstens utbredning. De porträttmålare som var verksamma vid fästningen har också avbildat en del av det helsingforska borgerskapet.

Genom läkaren Rosenström ges en inblick i den medicinska sfären i Helsingfors i slutet av 1700-talet, vilket är ett av bokens mest intressanta avsnitt. I Sverige var man mån om att befrämja befolkningstillväxt och vetenskap, och efter dessa riktlinjer utbildades både läkare och barnmorskor. Den höga barnadödligheten hade länge varit ett problem, men med hjälp av legitimerade barnmorskor strävade man efter att sänka dödligheten och göra förlossningarna säkrare. I sin ed lovade barnmorskorna att bekämpa vidskepelse, aldrig framkalla missfall och att troget hjälpa behövande både dag och natt. De flesta barnmorskor var hantverkarhustrur, men även soldat-hustrur och änkor efter tjänstemän finns omnämnda. Eftersom alla skulle utbildas vid Informationsverket i Stockholm, var bristande kunskaper i svenska ett problem som drabbade kvinnor från det inre av Finland. I samband med Gustav III:s resa till Finland 1775 yrkade kungen starkt på att fler skulle utbildas, och att de blivande barnmorskorna, som i allmänhet var gifta kvinnor i trettioårsåldern, åtminstone skulle lära sig att läsa och helst också skriva svenska.

Belägringen av Sveaborg vårvintern 1808 har förstås lämnat avtryck. Rosenströms sexåriga dotter Sophie skrev i ett brev i början av mars: "En rysk officer med en hop Soldater inträdde i vår boning. Mamma hade församlat alla barn och tjänstefolk omkring sig. Vi föllo alla på våra knän och bad om Guds beskydd." Sophie berättar om kontakten mellan fästningen och staden under de dramatiska månaderna. Rosenström blev krigsfånge efter kapitulationen, men fick stanna i Helsingfors och vårda krigsfångar sedan han svurit trohetsed till kejsaren. Att han talade lite ryska bidrog nog till den bättre behandlingen.

Affärer, allianser, anseende har både sin styrka och sin svaghet i persongalleriet och den breda ansatsen. Ibland känns läsningen spretig med många namn som ilar förbi, och texten kan upplevas som ofokuserad. Andra gånger är de enskilda livsödena väl anknutna till ett större sammanhang, och det blir intressant att följa livet i Helsingfors genom några människors ögon.

Lunds universitet

EVA HELEN ULVROS

Pasi Ihalinen, Michael Bregnsbo, Karin Sennefeldt & Patrik Winton (red.), *Scandinavia in the age of revolution: Nordic political cultures 1741–1820* (Farnham: Ashgate 2011). 404 s.

Revolutionens tidevarv, begränsas i nyare forskning inte bara till de franska och amerikanska revolutionerna, utan begreppet används för att sammanfatta de djupa kulturella, sociala och politiska förändringar som Europa och andra delar av världen genomgick under 1700-talets senare hälft och 1800-talets första decennier. Traditionella strukturer och tankeätt utmanades av alternativa begrepp om legitimitet, politisk makt, offentlighet, frågor om sociala privilegier och nya föreställningar om manligt och kvinnligt. I tidigare forskning har de nordiska länderna betraktats som isolerade och relativt opåverkade av de revolutionära tendenserna i Europa. I antologin *Scandinavia in the age of revolution: Nordic political cultures 1741–1820* framhålls i stället de genomgripande förändringar i den politiska kulturen som följde av ökade internationella kontakter både med Europa och övriga världen, genom handel men också på grund av krig, vetenskapliga upptäckter, politiska debatter och inte minst på grund av ändrade konsumtionsmönster.

I antologin studeras den politiska och sociala historien i de nordiska länderna under revolutionstiden. Teoretiskt hämtas inspirationen från kultursociologiskt och lingvistiskt håll. Dessa perspektiv har under de senaste decennierna vuxit sig allt starkare inom den tidigmoderna historieforskningen i Norden. Boken är indelad i fyra delar som behandlar var sin aspekt av politisk kultur: monarkins kris, omvandlingen av den politiska debatten, kommersiella intressens ökade inflytande på politiken och slutligen de skiftande gränserna och möjligheterna för politiskt deltagande. Varje del inleds med en problematiserande översikt, som ger en god ingång till artiklarna. Översikterna är analyserande och välskrivna och håller tematiskt samman de 21 korta artiklarna.

Ansatsen att komma ifrån den nationella centrering som har dominerat nordisk tidigmodern historieforskning är berömvärd. I Pasi Ihalainens och Karin Sennefeldts utmärkta introduktion betonas att utvecklingen i de enskilda nordiska länderna skall kompareras både med varandra och med den europeiska utvecklingen. Hur denna ambition i praktiken genomförs varierar i volymens olika bidrag. I några bidrag blir jämförelsen mer pliktskyldig eller uteblir helt. I de fall där komparationen verkligen genomförs aktivt bidrar den till intressanta analyser och nydanande slutsatser. Ett exempel är Hilde Sandviks artikel "Gender and politics before and after the Norwegian constitution of 1814". Sandvik visar att änkors politiska inflytande beskars under 1800-talet. Hon förklarar denna utveckling med den individualistiska grundsyn som präglade den gryende demokratiseringen och liberaliseringen.

I den nya ideologin fanns inte politiskt utrymme för änkorna i egenskap av hushållsföreträdare. Medborgarbegreppet blev allt mer knutet till kön. I sin slutkomparation lyfter hon fram likheter och olikheter i de nordiska rikena och hur de olika länderna påverkade varandra. Hon visar även hur politiska kulturer påverkade varandra i de glapp som uppstår när en kultur ersätter en annan.

En annan målsättning är att presentera de nya perspektiv och resultat, särskilt tematiskt och metodologiskt, som intresset för politisk kultur har medfört i nordisk 1700-talsforskning. Detta genomförs mycket väl av artikel-författarna, som alla är etablerade och framträdande inom detta forskningsområde. Genom att använda språkliga och kulturteoretiska perspektiv har ny kunskap på flera områden vunnits och man visar på att förhållandena i Europa också återfinns i de nordiska länderna. Karin Hassan Jansson pekar på den starka kontinuiteten men också den tydliga könskodningen av det politiska språket i Sverige 1750–1820. Familjen användes som metafor för alla sociala, politiska och ekonomiska institutioner och maktrelationer i det svenska tidigmoderna samhället. Karin Sennefelt analyserar i sin artikel "Masculinity, sociability, and citizenship in the age of liberty" medborgarbegreppet och dess förskjutningar under frihetstiden och visar hur nära förbundna manlighetsideal och medborgarideal var. Hon pekar också på den politiska innebörden i praktiker som vid första anblick inte alls verkade vara politiskt laddade såsom klädsel, skålande och dryckesvisor. Tryckfrihetens införande i både Danmark och Sverige under 1700-talets senare hälft fick djupgående effekter på debatten och den politiska kulturen. Genom att analysera värderingar och idéer visar artikelförfattarna på avgörande förändringar i kyrkliga, aristokratiska och akademiska uppfattningar av den politiska verkligheten men också på konkreta ideologiska konfrontationer mellan olika samhällsgrupper. Pasi Ihalainens och Michaels Bregnsbos artikel behandlar det kyrkliga mottagandet av upplysningen och hur prästeståndet i både Danmark och Sverige förhöll sig till de nya föreställningarna om makt, stat, kungamakt och medborgarskap. Författarna lyfter fram specifika drag i de nordiska ländernas utveckling och framhåller betydelsen av den religiösa bakgrunden för kontinuiteten och det gemensamma i en nordisk politisk kultur.

Den politiska radikaliseringsen och de sociala förändringarna under 1700-talets senare hälft var en utmaning mot de europeiska monarkierna. I de nordiska rikena lyckades regimerna dock anpassa sig till kraven på politiska förändringar, offentlighet och konstitutionella reformer. I analyserna av denna "relativa flexibilitet" har antologin sin verkliga styrka och bidrar på flera punkter till den internationella forskningen. Tveklöst är att det förekom radikala politiska strömningar i Norden. Här hade fler referenser

till forskning, till exempel Martin Lindes, som problematiserar villkoren för folkligt motstånd och konkret statlig maktutövning skärpt analysen. De nordiska erfarenheterna av hur myndigheterna hanterade dessa konflikt-situationer bjuder en mer nyanserad bild av vad "revolutionär" förändring är än vad internationell forskning har visat och pekar på en alternativ väg till modernisering. Mottagligheten för förändring kom till uttryck i reformer såsom förbättrade villkor för bönderna, tryckfrihet och privilegiebegränsningar. Förändringarna var dock inte enbart styrda från ovan utan var även ett resultat av ett aktivt deltagande underifrån. Flera samhällsgrupper såsom bönder, borgare och även kvinnor saknade helt eller delvis politiska rättigheter men hade ändå god medvetenhet om de politiska kanaler som stod till buds. De deltog aktivt i de politiska processerna och gjorde sina röster hörda genom suppliker och genom att utnyttja nätverk. Flera av artikelförfattarna pekar på vikten av den lutherska traditionen med bred läs- och skrivkunighet som bidrog till politisk aktivitet även hos lägre sociala skikt. Denna medverkan betraktas som avgörande för den politiska stabiliteten. Här finns glädjande nog en ansats att förklara den blandning av stabilitet och flexibilitet som tycks vara så grundläggande i de nordiska länderna.

Antologin ger en god bild av nordisk forskning om tidigmodern politisk kultur. De enskilda artiklarna är överlag intressanta, men ett avslutande kapitel som drog samman resultaten från de enskilda bidragen och analyserade likheter och olikheter, kontinuitet och förändring i de nordiska länderna hade gjort denna volym än mer läsvärd, i synnerhet för den publik man vänder sig till. Tyvärr förekommer det en hel del upprepningar av fakta och bakgrundsinformation. I några bidrag går flera sidor till bakgrundsteckningar. Detta är synd eftersom artiklarna är så korta. I stället kunde krut lagts på analys och komparation mellan länderna.

Avslutningsvis vill jag framhålla att det är mycket värdefullt att en publik utanför Norden genom denna volym ges möjlighet att ta del av aktuell forskning om de nordiska länderna. Äldre internationella framställningar om denna tid har främst utgjorts av litteraturoversikter. Här bygger i stället artiklarna på empiriska undersökningar utförda av författarna själva. Författarna visar att även de nordiska länderna var en del av det revolutionära Europa. Resultaten knyts tydligt an till rådande teorier och forskningsfronten på området (i synnerhet den anglosaxiska/engelskspråkiga traditionen) och visar att nordisk forskning står sig väl internationellt.

Göteborgs universitet

MARIA CAVALLIN AIJMER

Ann-Sofie Bergman, *Lämpliga eller olämpliga hem? Fosterbarnsvård och fosterhems kontroll under 1900-talet*, Linnaeus University Dissertations Nr 66 (Växjö: Linnaeus University Press, 2011). 385 s.

Detta är en avhandling i skärningspunkten mellan historia, socialt arbete och barndomshistoria. Den har lagts fram vid institutionen för socialt arbete vid Linnéuniversitetet men har ett tydligt historiskt förändringsperspektiv och bygger på ett omfattande källmaterial; dels arkivmaterial i form av akter, korrespondens, protokoll, inspektionsrapporter, dels lagstiftning, tidskrifter, utredningar och rådgivningslitteratur.

Avhandlingens syfte är att belysa och analysera dominerande föreställningar om vad som varit kännetecknande för lämpliga fosterhem och fosterföräldrar. Studien utgår framför allt från förhållandena i Växjö; tre perioder granskas närmare: 1926–1935, 1946–1955 samt 1966–1975. Teoretiskt rör sig avhandlingen inom områdena profession och makt. I den teoretiska referensramen saknar jag barnperspektiv och en diskussion kring föreställningar om barndomens innebörd, särskilt som författaren på ett förtjänstfullt sätt har lyft fram exempel från källmaterialet som tydliggör barns röster och hur de agerat i olika situationer.

Avhandlingens tre empiriska kapitel följer en kronologisk ordning och består alla av fyra avsnitt. Ett presenterar fosterbarnen och fosterföräldrarna; ett handlar om tillsyn och kontroll av fosterhemmen, och ett har fokus på vad som uppfattades som ett lämpligt hem. Det fjärde avsnittet tar upp barns utsatthet som fosterbarn och handlingsstrategier, när barn, fosterföräldrar och biologiska föräldrar inte var överens med barnavårdsnämnden.

Bergman har följt de barn som placerades under respektive period, sammanlagt flera hundra; det handlar alltså om ett stort arbete. Det barnen hade gemensamt var att de inte kunde eller inte ansågs kunna bo hos sina biologiska föräldrar, men utgångspunkterna för placeringarna kunde vara ganska olika. En del barn hade Växjö barnavårdsnämnd placerat i fosterhem i och omkring Växjö; andra hade föräldrarna själva placerat i fosterhem och barnavårdsnämnden skulle godkänna hemmet. Några barn hade placerats i Växjö av andra barnavårdsnämnder, men Växjö barnavårdsnämnd hade visst ansvar för dem. En del barn var från början avsedda att adopteras. Sammanställningarna ger intressanta inblickar i såväl kontinuitet som förändring vad gäller exempelvis barnens ålder, orsaker till placeringarna, släktingplaceringar och i vilken utsträckning barnen blev kvar i sina fosterhem. Över tid skedde en ökad professionalisering av tillsyn och kontroll men också en förändring i hur man ansåg sig kunna upptäcka missförhållanden. De oanmälda besöken blev färre och telefonkontakter vanligare.

Kravnivån för vad som ansågs lämpligt förändrades under undersöknings-

perioden. Under det första nedslaget beskrivs ett starkt fokus på bostad, hälsa, kläder och mat. Bostaden skulle vara ljus och ren och helst ligga på landet, men barnen skulle inte ha för långt till skola och kamrater. Barnlösa fosterföräldrar uppfattades som positivt; då skulle barnen få omsorg och utrymme, men det var också ett sätt att förvissa sig om att fosterföräldrarna ekonomiskt skulle klara av att ha ett barn, menar Bergman. Bedömningarna under period 2 påminner om den första perioden, men nämnden såg inte längre landsbygden som odelat positiv. Dåliga bostäder var vanligare på landsbygden; det fanns också kritik mot att barn fick arbeta för mycket. Kraven på ett gott hem under period 3 skiljer sig markant från de tidigare nedslagen. Bostaden skulle nu gärna vara personligt inredd och det skulle finnas utrymme för barn. Fosterföräldrarna skulle vara engagerade och aktiva, och om man tidigare gärna sett barnlösa fosterföräldrar så skulle de nu helst ha erfarenhet av barn, gärna egna barn. Bergman finner också en stark betoning på att fostermodern skulle vara hemma, trots att det blev vanligare att kvinnor förvärvsarbetade utanför hemmet.

Men variationen gällde inte bara de olika perioderna. Studien visar att det ställdes andra krav för det som skulle bli en permanent placering, en adoption, samtidigt som kravnivån kunde vara lägre för till exempel släktingar och om barnet trivdes i hemmet. Avhandlingen innehåller flera sådana exempel, men den spänning och variation vad gäller förhandlingsutrymme som framträder i materialet utnyttjas inte fullt ut i analysen. Här skulle man också gärna sett en mer utförlig diskussion om Växjö skilde sig från vad som är känt från storstadssammanhang. Cecilia Lindgren, som studerat adoptioner i Stockholm under ungefär samma period, fann till exempel inte att kvinnors förvärvsarbete uppfattades som något problem på 1970-talet.¹

Lämpliga eller olämpliga hem? Fosterbarnsvård och fosterhems kontroll under 1900-talet är en gedigen avhandling. Den behandlar en period som hittills inte ägnats så mycket uppmärksamhet i forskningen om den sociala barnavården och är därmed ett viktigt tillskott till vår kunskap om ett område som representerar en stark kontinuitet i det sociala arbetets praktik. Den stora källgenomgången är en av handlingens styrkor; det långa tidsperspektivet är en annan. Kanske kan man fundera över valet av nedslag. Tiden för andra världskriget är en period då trycket ökade på den sociala barnavården och utifrån avhandlingens frågeställningar skulle det ha varit spännande att se om och i så fall detta påverkade bedömningarna av vad som ansågs som lämpligt. Men detta kan också bli ett intressant område för fortsatt forskning.

Linköpings universitet

INGRID SÖDERLIND

1. Cecilia Lindgren, *En riktig familj: adoption, föräldraskap och barnets bästa 1917–1975* (Stockholm: Carlssons, 2000) s. 194.

Catrin Andersson, *Hundra år av tvåsamhet: äktenskapet i svenska statliga utredningar 1909–2009* (Lund: Arkiv 2011). 199 s.

Idag är äktenskapet en könsneutral institution, genom vilken två vuxna – samkönade eller olikkönade – manifesterar sin kärlek. Denna samlevnadsneutralitet är historiskt tämligen ny: vem som får gifta sig och under vilka villkor har under lång tid varit föremål för omfattande debatt.

Uppsalasociologen Catrine Andersson har i en intressant doktorsavhandling studerat just äktenskapsbegreppets föränderliga betydelse, så som det formats i det offentliga utredningsväsendet mellan 1909 och 2009. Äktenskapet ses av henne som ett av flera sätt för staten att reglera intima relationer. Och det är just själva formerna för den politiska regleringen av människors intima relationer som studeras i avhandlingen, inte de äktenskapliga praktikerna.

I försöken att ringa in äktenskapsbegreppet hämtar Andersson inspiration i den sociologiska och historiska forskningen. I denna har äktenskapets institutionella funktioner analyserats, antingen som en nödvändighet i samhällets försök att skapa stabilitet eller som en repressiv normskapande kraft. Efterhand har ytterligare perspektiv lagts till analysen av äktenskapets betydelse vilka också inkluderar queera relationer. Det är i denna tradition som Catrine Andersson placerar sin forskning. Genom att kombinera begreppshistorisk analys med diskursanalys knyter hon an till den queerteoretiska uppmaningen att kritiskt granska heterosexualiteten och, mer specifikt, vidare analysera de normer som omger just äktenskapets betydelse i det offentliga utredningsväsendet.

Andersson har delat in utredningsmaterialet i tre historiska perioder (1909–1957, 1958–1981, 1982–2009). Den första analysperioden behandlar det tidiga 1900-talets reformering av de äldre äktenskapslagarna. Här beskrivs exempelvis hur förändringar i synen på vem som får gifta sig skett över tiden. Religiösa övertygelser ersattes av andra föreställningar, inte minst präglade av rashygieniska ideal liksom politiska förväntningar på ökad reproduktion. I mitten av det förra seklet skedde också en utvidgning av vad som avsågs som äktenskapliga domäner, bland annat genom att äktenskaplika förbindelser (ofta s. k. varaktiga och uppbyggda på känslomässig grund) åtskiljdes från korta och opersonliga relationer.

Denna första del är avhandlingens minst bearbetade. Ett litet antal utredningar analyseras och de täcker inte heller hela perioden. Här hade antagligen en analys av fler texter bidragit till en fördjupning av själva äktenskapsbegreppet. Sannolikt hade också en mer grundlig genomgång av alla de utredningar som skrevs om intima relationer, äktenskapets villkor och förutsättningar under perioden bidragit till att den periodvis linjära och

konfliktfria historieskrivningen hade nyanserats. En sådan genomgång hade möjligen också synliggjort alla de aktörer som med olika utgångspunkter och ideologiska förtecken var engagerade i frågan om äktenskapets framtid.

I avhandlingens andra analysdel undersöks tiden från 1958 fram till 1981, en period där äktenskapsbegreppet omvandlades ganska radikalt. Inte minst den nya äktenskapslagen från 1971, och framväxten av könsneutrala och jämställda ideal, präglade synen på äktenskapet. Från att ha haft en särställning i de statliga utredningarna kom äktenskapet att ytterligare luckras upp och istället erkände staten en rad olika relationsformer, även om äktenskapet befann sig högst upp i hierarkin. Det heterosexuella paret och den heterosexuella familjen utgjorde sålunda fortfarande utredningsväsendets huvudsakliga intresseområden.

Det är först i den sista analysperioden som den traditionella kärnfamiljens dominans utmanas på allvar. I sina försök att finna ett sätt att jämställa homosexuella relationer med heterosexuella kom utredarna att introducera kärleken som ett viktigt inslag i äktenskapsbegreppet, framförallt som ett sätt att skilja mellan en tillfällig, sexuell relation och en kärleksfull och varaktig relation. Kärlek ansågs nämligen vara något som var gemensamt för homosexuella och heterosexuella par. Kärlek och gemenskap blev sålunda ledord i försöken att skapa äktenskapslikhet. Kärleksfulla homosexuella parförhållanden grundade sig emellertid i en föreställning om en homosexuell autenticitet. I försöken att skapa äktenskapslikhet mellan homosexuella och heterosexuella par utgick utredarna från heteronormativa logiker där ett slags autentisk homosexualitet var ett krav för att kunna jämföras med heterosexuell kärlek – trots en till synes icke-heteronormativ ambition.

Samtidigt visar Andersson att idén om det livslånga äktenskapet sedan länge har övergivits av de statliga utredarna. Inte heller ordar man mycket om varaktighet eller stabilitet. Dock framstår tvåsamheten orubbad som ideal och norm, trots ett i övrigt föränderligt äktenskapsbegrepp.

Hundra år av tvåsamhet är en angelägen doktorsavhandling, där Catrine Andersson bidrar med ny kunskap inom ett dynamiskt forskningsområde. Avhandlingen kastar nytt ljus över äktenskapet som begrepp men också över konstruktioner som berör familj, sexualitet och tvåsamhet. Catrine Andersson visar att den svenska konstruktionen av tvåsamhet fortfarande vilar på heteronormativa antaganden – trots försöken att integrera könsneutralitet i lagstiftningen och trots försöken att erkänna rätten att älska för alla. Kärleken tycks alltså fortfarande vara villkorad i den svenska politiken.

Lunds universitet

ÅSA LUNDQVIST

Fay Lundh Nilsson & Anders Nilsson (red.), *Två sidor av samma mynt? Folkbildning och yrkesutbildning vid de nordiska folkhögskolorna* (Lund: Nordic Academic Press 2010). 224 s

Ordet bildning är mångtydigt och svårfångat. Under senare delen av 1900-talet har ordet kommit att ställas mot ordet utbildning, så att begreppsparet bildning–utbildning kommit att markera motpoler inom folkbildningsforskningen. Titeln på antologin syftar på detta begreppspar.

Har bildning och utbildning varit två sidor av samma mynt inom den nordiska folkhögskolan? Den frågan besvaras jakande av volymens nio bidrag. Det antagna motsatsparet bildning–utbildning framställs här som en sentida efterhandskonstruktion snarare än som analytiskt precisa begrepp. I sitt bidrag menar Anna Nørholm Lundin att motsatsen bildning–utbildning förstärktes påtagligt i och med folkbildningsforskningens tillkomst under 1960-talet. Mot den bakgrunden pekar antologin som helhet fram emot en kritisk revidering av teoretiska utgångspunkter inom den förefintliga folkbildningsforskningen.

Men om bildning och utbildning är två sidor av samma mynt, vilket är då myntet? Orden bildning, utbildning och folkbildning är mångtydiga. Vad är det som dessa ord anspelar på och vad händer när ett och samma ord ges olika, kanske även motstridiga betydelser? I sitt inledande bidrag slår Fay Lundh Nilsson och Anders Nilsson fast att ända sedan sin tillkomst under 1840-talet har folkhögskolan haft en dubbel uppgift. Å ena sidan har folkhögskolorna syftat till att ge medborgarskapskunskap till yngre vuxna, så att dessa senare ska kunna verka som självständiga medborgare inom ett demokratiskt styrt samhälle. Å andra sidan har de också förmedlat yrkeskunskap så att eleverna kunnat bli ekonomiskt självständiga yrkesarbetare och/eller rationellt arbetande jordbrukare. Folkhögskolorna har hela tiden syftat till att hjälpa sina elever att bli bildade och självständiga medborgare. I processen från folkbildning till folkstyre har de bidragit till demokratiseringen.

Beroende på hur man tolkar ordet folk ger man dock ordet folkbildning olika betydelser. I antologin tematiserar till exempel Christine Zeuner olika betydelser av folkbildning (s. 64ff). Ordet kan samtidigt betyda bland annat vuxenutbildning och bildning av de lägre klasserna. Men det kan också beteckna bildandet av avgränsade folk ur oavgränsade människomassor. Under andra halvan av 1800-talet bidrog folkhögskolorna till formerandet av de moderna folk som under 1900-talet skulle komma att inrätta demokratiskt styrda nationalstater. Zeuner och Ove Korsgaard visar i sina respektive bidrag att de första folkhögskolorna inrättades i hertigdömena Slesvig-Holstein – alltså inte i kungariket Danmark – som led i pro-konstitutionell, nationalliberal språkpolitik. Kring mitten av 1800-talet var framför allt

Slesvig språkligt blandat och stod i en obestämd mellanställning mellan dåtidens absoluta danska monarki och den framväxande tyska konstitutionella rörelsen. I kapitlet "Vuxenutbildningens början i Schleswig-Holstein" (översatt till svenska av Ingeborg Balhuizen) diskuterar Zeuner folkhögskolan Rendeburg (1842–1848) där undervisningsspråket var tyska, medan Korsgaard i kapitlet "Den rene højskole som ideal. Den urene som praksis" tar upp de folkhögskolor där undervisningsspråket var danska. Genom att styra eleverna i riktning mot antingen tyska eller danska var folkhögskolorna under 1840-talet instrumentella i försöken att göra slesvigiska bönder till antingen tyskar eller danskar i kommande tyska respektive danska/skandinaviska nationalstater.

Det skandinavistiska momentet inom den nordiska folkhögskolerörelsen var centralt under 1800-talet, men har kommit att överskuggas inom sentida folkbildningsforskning. Uppdelningen på respektive svenska, norska, danska och finländska folkhögskolor utgjorde något av en självklar utgångspunkt för senare tids forskare. Antologin betonar att den gemensamma utgångspunkten bakom folkhögskolorna varit intentionen att bilda/utbilda eleverna till självständiga medborgare som i demokratisk ordning kan styra sig själva. Grunden för demokratiseringen framstår som den moderniseringsprocess i vilken moderna folk har bildats, snarare än tvärt om: den moderna demokratin har utvecklats ur folkbildande modernitet, inte ur olika nationella folk.

De nordiska folkhögskolornas underliggande tendens att bilda ett skandinaviskt folk av de olika nordiska kungarikenas undersåtar – med hertigdömena Slesvig-Holstein som paradexempel – är en återkommande refräng, även under 1900-talet. Den blir belyst av Inger Landström i kapitlet "Den nordiska folkhögskolans globala medborgare. Folkbildningspedagogik med internationella förtecken". Här undersöker Landström nordiska folkhögskoleprojekt efter andra världskriget. Hon kommer därmed in på en problemställning som anas igenom hela volymen: "När vi talar om nordisk folkbildning så kan det verka som om vi pratar om samma sak tills det ibland visar sig att vi inte gör det. Å ena sidan kan ett ord ges olika innebörder. Å andra sidan kan ett fenomen heta olika saker på de skandinaviska språken." (s. 192) Samtidigt visar de olika bidragen att forskningen utifrån olika nationella utgångspunkter närmar sig ett och samma forskningsobjekt. Mot den bakgrunden framstår volymens olika bidrag på svenska, danska och norska som kongenial. Antologin pekar mot en förskjutning inom forskningsfronten rörande nordisk folkbildning, från en tidigare betoning på bildning/utbildning inom nationell kontext till en mer markerad betoning på folk inom transnationell kontext.

Tore Pryser, *USAs hemmelige agenter: den amerikanske etterretningstjenesten OSS i Norden under andre verdenskrig* (Oslo: Universitetsforlaget 2010). 224 s.

Underrättelsetjänsternas historia är inget prioriterat ämne bland svenska historiker. Det är i första hand journalister, liksom före detta aktiva från säkerhets- och underrättelsetjänsterna, men också historiker från grannländerna som frossar i svenskt arkivmaterial. En av dem är Tore Pryser, historieprofessor i Lillehammer. Under flera år har han bedrivit forskningsprojektet "Tyska underrättelsetjänster i Norden 1930–50", som resulterade bland annat i böckerna *Hitlers hemmelige agenter* (2001) och *Kvinnliga spioner* (2009). Båda behandlar till stor del svenska förhållanden. I sin senaste bok studerar Pryser de aktiviteter som Office of Strategic Services (OSS), den amerikanska hemliga underrättelsetjänsten i utlandet fram till hösten 1945 och föregångarinstitution till CIA, bedrev i Norden.

Pryser inleder med en kommentar till forskningssituationen och arkivläget angående OSS-aktiviteter i Norden och presenterar sedan de olika grenar av OSS som var verksamma i de nordiska länderna, deras mål och personal (ledningen, fältagenter och kontaktpersoner). Han studerar Westfield Mission (Stockholm) utförligt och behandlar tiden efter krigsslutet i korthet.

I ett svenskt perspektiv är den amerikanska underrättelsetjänstens kontaktnät i Sverige av särskilt intresse. OSS uppmärksammade framför allt personer inom den svenska polisen och i regeringen samt journalister. Men även politiska flyktingar samt attraktiva kvinnor, modeller, mannekänger och servitriser intresserade amerikanerna. En del personbedömningar är synnerligen intressanta vad gäller debatten om den svenska neutralitetspolitiken under och efter andra världskriget. Utrikesminister Christian Günther bedömdes i OSS-materialet från december 1942 som både antinazistisk och antibrittisk, men först och främst sågs han som en karriärdiplomat. Justitieminister Karl Gustaf Westman beskrevs som protysk, men icke pronazistisk (s. 58f.). I OSS-rapporter från 1944, skrivna av Roy Victor Peel, professor i statsvetenskap, omtalas Harry Söderman, under många år chef för Statens kriminaltekniska anstalt, som både probrittisk och proamerikansk. Kommissarie Thorsten Söderström från Allmänna säkerhetstjänsten beskrevs av Peel som "demokrat" och rekryterad av OSS (s. 24f.). Östen Undén och socialminister Gustav Möller, som var ansvarig för säkerhetspolisen, informerades Peel om både svensk inrikes- och utrikespolitik. Båda betraktades av Peel som "still close friends" (s. 27). Även andra kända svenskar bedömdes av Peel som "friendly to the United States", till exempel Folke Bernadotte, professorerna Alva och Gunnar Myrdal ("are very clever, very egoistic and very tricky"), Bertil Ohlin, Herbert Tingsten, Torsten Gårdlund, Gunnar

Heckscher och historikern Gunnar Westin. Bland proamerikanska journalister nämns Ragnar Casparsson i *Aftontidningen*, Nils Horney i *Morgon-Tidningen* och Victor Vinde i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. OSS i Stockholm försökte rekrytera antinazistiska journalister som Willy Brandt, senare västtysk förbundskansler, liksom svenskarna Victor Vinde och Åke Thulstrup. Men det fanns också andra krafter i det svenska samhället. Till exempel varnade Peel för Börje Brilioth i *Stockholms-Tidningen*, som stod i nära kontakt med den tyska presstalesmannen. En del professorer i Lund beskrevs som "vigorous pro Axis-groups". De togs upp i namnlistor över personer som var misstänkta att arbeta för Nazityskland ("Swedish Suspect List"). Dessa listor omfattade kända personer inom adeln, höga officerare och ledande akademiker, redaktörer etcetera. Med krigets gång sjönk antalet misstänkta från 843 år 1941 till 213 år 1944 (s. 51ff.). OSS-materialet visar att amerikanerna hade en god översyn över förhållandena i Sverige framförallt vid slutet på kriget.

Ett problem med detta källmaterial, liksom med all kvarlåtenskap från hemliga polis- och underrättelsetjänster, är att det är av en sådan karaktär att det öppnar upp för misstolkningar. Det innehåller antydningar, enstaka agents tolkningar eller ganska allmänna värderingar, som lätt leder till spekulationer om ett intimare samarbete, men som knappast bevisar ett sådant. Pryser diskuterar några iögonenfallande avvikelser i personbedömningar. En graverande amerikansk missbedömning råkade till exempel Karin Lannby ut för. I OSS-ögon var hon en Gestapoaagent, men i verkligheten arbetade hon för den svenska militära underrättelsetjänsten (s. 53ff.).

I Stockholm var också det amerikanska *Office of War Information* (OWI) representerat. Av OSS etablerades en mindre *Morale Operation Unit* (s. 95 f.), med syfte att påverka svenska medier med bland annat falska rykten. Intressanta iakttagelser i boken gäller relationen mellan OSS och den brittiska SOE, Special Operation Executive, som präglades av samarbete och konkurrens (s. 97f.).

Pryser beskriver ett antal kända och okända OSS-operationer i Norden. I ett svenskt perspektiv mest intressant är Operation Claw eller Lillehammerkuppen. Den svenska militära underrättelsetjänsten C-byrån hade efter november 1944 börjat samarbeta med OSS. Gemensamt lyckades de i maj 1945 att överföra tyska kryptospecialister från Norge via Sverige till OSS-förvar utan att de andra allierade fick veta om det. OSS-materialet dokumenterar amerikanernas tacksamhet gentemot Björn Hemberg från C-byrån och hans chef Carl Petersén för "their splendid co-operation and contribution" (s. 141). Hemberg och Petersén finns i nyligen avhemligade personakter, Hemberg som "Mohammed" och Petersén som "Allah". Det svensk-amerikanska samarbetet fortsatte även efter kriget.

Pryzers bok, som utmärker sig genom intressanta illustrationer, en omfattande käll- och litteraturförteckning samt ett namnregister, bidrar med ny kunskap om de västallierades aktiviteter i Norden och om deras interna relationer.

Högskolan på Gotland

MICHAEL F. SCHOLZ

Johan Perwe, *Svenska i Gestapos tjänst: 140 Babs* (Stockholm: Carlsson 2011). 278 s.

Med hemliga polis- och underrättelsetjänster och därmed sammanhängande arkivproblem konfronterades Johan Perwe i sin nya bok, som skildrar den Sverigefödda Dagmar Atterlings (f. 1896, gift Imgart) tragiska livsöde. Perwe, som kommer närmast från Forum för Levande Historia i Stockholm, har tidigare skrivit en bok om sin morfar Erik Perwe som var kyrkoherde i Berlin under andra världskriget. *Svenska i Gestapos tjänst* utspelar sig under samma tid och i en liknande miljö. Perwe diskuterar hur flickan från Örebro kunde ha blivit angivare för Gestapo. Genom giftermål förlorade hon sitt svenska medborgarskap och flyttade till den tyska staden Giessen. Här kom hon i kontakt med den tyska underrättelsetjänsten Abwehr, som ville använda hennes svenska familjs adress som brevlåda för hemliga kontakter till USA. För att kunna resa fritt till Sverige fick Dagmar hjälp av Gestapo som i sin tur värvade henne som angivare. Perwe resonerar mycket om hennes motivation. Uppenbarligen var det inte bara skvaller hon lämnade ut, utan hon avslöjade aktivt regimkritiska aktiviteter. Och det med katastrofala följder för en del personer i hennes bekantskapskrets!

Trots den gedigna käll- och litteraturförteckningen med förhørs- och rättegångsprotokoll, privatbrev, intervjuer och pressklipp samt ett omfattande forskningsarbete måste man konstatera att det inte finns någon teknisk bevisning för hennes angiveri. Konkreta uppdrag som hon skulle ha utfört för Gestapo kunde inte fastställas. Hon förnekade orubbligt att hon skulle ha angivit någon. Perwe, som bara har material från efterkrigstidens utredningar, är medveten om det källkritiska problemet. Men han tror på vittnesmålen, även från Gestapo ("enligt tillförlitliga uppgifter från Gestapo-kollegor", s. 68) och inte på hennes försvar: "Mitt angreppssätt har hela tiden varit att utgå från att alla Dagens utsagor är vinklade och tendensiösa [...]" (s. 257). Abwehr-spåret följer han tyvärr inte upp. För Perwe var Dagmar skyldig, inte minst moraliskt.

Efter kriget ställdes Dagmar Imgart inför rätta tre gånger. 1947 dömdes

hon till ett längre fängelsestraff, men släpptes under en allmän amnesti 1950. Hon blev snart omhäktad igen, men friades när domen omprövades 1951. Frikännandet överklagades och 1954 yrkade åklagare Werner Keyser på sex års straffarbete. Keyser, som under Nazitiden var åklagare för politiska brottmål vid Oberlandesgericht i Dresden, stödde sig i första hand på före detta Gestapotjänstemän, som ansågs av domstolen som "trovärdiga och mycket hjälpsamma". Domslutet blev 15 månaders fängelse. Dagmar hade varken pass från tysk sida eller uppehållstillstånd i Sverige från svenskt håll. Efter fem år i rannsakningshäktet, arbetsläger och fängelse gavs hon fri sommaren 1957; straffet omvandlades till en villkorlig dom på tre år. Hon dog 1980 i Tyskland.

Domare och åklagare från nazitiden fortsatte att vara verksamma i Västtyskland; de som var ansvariga för de juridiska övergrepp, som man lade Dagmar till last, gick fria. Eftersom man i Sverige inte ville diskutera eftergiftspolitik gentemot Hitlertyskland, kom en syndabock helt rätt. Daggmars fall fick en extraordinär uppmärksamhet i svenska medier.

Perwe lyckas med en färgstark miljöskildring, som blir särskilt övertygande när den gäller avnazifieringen efter kriget. För det finns också ett övertygande källmaterial. Boken är rikt illustrerad och förfogar över en omfattande käll- och litteraturförteckning samt ett register. En tankeväckande bok i flera hänseenden.

Högskolan på Gotland

MICHAEL F. SCHOLZ

Jan Hecker-Stampehl, *Vereinigte Staaten des Nordens: Integrationsideen in Nordeuropa im Zweiten Weltkrieg* (Studien zur Internationalen Geschichte Bd. 26) (München: Oldenbourg 2011). 471 s.

Föreningarna Norden och deras arbete för nordisk enhet under andra världskriget är temat för Jan Hecker-Stampehls doktorsavhandling. Hans undersökning tar ett teoretiskt avstamp hos Benedict Anderson och definierar den internationella nordismen som en föreställd gemenskap. Huvudsyftet är att undersöka hur denna gemenskap å ena sidan konstruerades och å andra sidan spreds och propagerades av föreningarna. Boken är ingen primärt jämförande studie, utan det är den gemensamt konstruerade, övernationella identiteten som står i fokus. Här ges alltså ett transnationellt perspektiv företräde framför ett nationellt dito, ett intressant metodologiskt och teoretiskt val som framhäver föreningarna Norden som transnationella, meningsskapande aktörer.

Undersökningen behandlar huvudsakligen föreningarna Norden i Danmark, Sverige och Finland, eftersom de i Norge och Island knappt var verksamma under kriget. Hecker-Stampehl behärskar alla relevanta språk och kan därför placera sin undersökning i de olika ländernas respektive forskningsläge, vilket gör att ingen förening kommer till korta. Tydligt är även att tidigare forskning om föreningarna främst skett inom nationella ramar. Det valda perspektivet utlovar alltså ny kunskap om deras verksamhet.

Undersökningens strukturerande princip är någonting Hecker-Stampehl kallar för "Norden-debatten". I denna debatt, menar han, formulerades såväl olika föreställningar om nordisk identitet som en rad olika modeller för nordisk politisk och ekonomisk integration. Avhandlingen kan därför betecknas som idéhistorisk eller diskursanalytisk. Det använda materialet består huvudsakligen av de skrifter som föreningarna publicerade vilket kompletteras med material ut föreningsarkiven och ledande personers privata korrespondens.

Boken har sju kapitel. Det inledande kapitlet följs av två kapitel med bakgrundskaraktär där diskussionen om den nordiska integrationen från 1800-talet och framåt, samt konkurrerande planer för en nordisk enhet efter kriget behandlas i kapitel två och kapitel tre är en kort historik över föreningarna Norden. Den empiriska undersökningen genomförs i kapitel fyra, fem och sex. Kapitel sju är en sammanfattning av resultaten.

I kapitel fyra behandlas definitioner, avgränsningar och därmed konstruktioner av Norden. Här blir tydligt att försöken att skapa en nordisk enhet utifrån en naturlig, raslig eller språklig enhet misslyckades och att den enhet som till slut förordades i första hand utgick ifrån en gemensam politisk kultur eller en gemensam världsåskådning. Föga förvånande var det Finland som omöjliggjorde en gemensam identitet grundad på språkliga eller rasliga kriterier.

Detta kapitel uppvisar tyvärr en rad svag- och otydligheter som går att föra tillbaka på användandet av "Norden-debatten" som ordnande princip för undersökningen. Ibland används nämligen begreppet för en bredare samhällsdebatt, där föreningarna Norden utgjorde en av många aktörer. I stort alltså den debatt som beskrivs i kapitel två. Men begreppet används även för den diskussion om Nordens framtid som fördes inom och mellan föreningarna Norden. Den diskurshistoriska inriktningen där föreställningarna om Norden står i centrum leder även till att de aktörer som producerade och debatterade föreställningarna hamnar i bakgrunden. Det är därför tyvärr ofta oklart huruvida de personer som får exemplifiera olika uppfattningar om Norden kan anses vara representativa för föreningarna. Här vore en större tydlighet önskvärd.

Kapitel fem behandlar de olika modeller för nordiskt samarbete som cir-

kulerade inom föreningarna Norden. Dessa sträckte sig från en gemensam marknad, över en försvarsunion till ett Nordens förenta stater. Alla dessa idéer analyseras och placeras i både en nationell och internationell kontext. Här blir tydligt hur föreningarna i olika länder föredrog olika former av nordisk enhet på grund av det politiska läget i landet och krigsförloppet.

Kapitel sex behandlar föreningarna Nordens strategier för idéspridning och visar tydligt vilket omfattande arbete som lades ned på att påverka Nordens befolkning under kriget. Via tidskrifter och skriftserier propagerades nordisk enhet för en bredare publik och kursverksamheten riktade sig framför allt till ungdomar med tanken att dessa skulle fungera som multiplikatorer för föreningarnas idéer. Det fanns även ett flertal planer på ett gemensamt nordiskt institut. Detta kapitel behandlar därmed ledande personer inom föreningarna och innehåller delvis den information om aktörerna som saknas i kapitel fyra. Hade dessa kapitel relaterats bättre till varandra hade sambanden mellan förening, person och idéerna om nordisk enhet blivit mycket tydligare.

Boken imponerar genom sin materialmängd och viljan att skriva internationell historia. Hecker-Stampehl gör inte bara en syntes av föreningarna Nordens idéer utan relaterar dem även till andra debatter om Europas framtida organisation efter andra världskriget. Han visar hur konkurrerande nordiska identiteter konstruerades under kriget, även om det förblir otydligt i vilken mån dessa var representativa för föreningarna Norden. Trots detta vore studien intressant för den nordiska forskningen om såväl nationella identiteter som andra världskriget och efterkrigstiden.

Uppsala universitet

ANDREAS ÅKERLUND

Henrik Stenius, Mirja Österberg & Johan Östling (red.), *Nordic narratives of the Second World War: national historiographies revisited* (Lund: Nordic Academic Press 2011). 173 s.

Trots den tid som förlöpt sedan andra världskriget fortsätter kriget att dyka upp i samhällsdebatten. Enligt *Nordic narratives of the Second World War* har alla de offentliga debatterna om kriget i Europa under de senaste årtiondena varit konfrontationer mellan gamla och nya berättelser om kriget. Bokens syfte är att analysera hur dessa berättelser förändrats i de fem nordiska länderna från krigsslutet fram till idag.

Enligt bokens introduktion, författad av redaktörerna Henrik Stenius, Mirja Österberg och Johan Östling, finns ingen gemensam nordisk berättelse.

telse om andra världskriget. Möjligtvis kan man säga att Sverige, Norge och Danmark delar traumat av att inte ha kunnat bidra effektivt till att nazismen besegrades. Författarna menar att de nordiska ländernas krigsöden utgjorde ett mikrokosmos av europeiska erfarenheter. Där fanns både Island, ockuperat av Storbritannien; Danmark och Norge, som ockuperades av Tyskland; Sverige, som lyckades hålla sig utanför kriget, och Finland, som undvek att bli ockuperat genom egna militära insatser och med tyskt bistånd.

I introduktionen framhävs också att andra världskriget har tillmätts olika stor betydelse i de nordiska länderna. I finländsk och norsk historieskrivning betraktas kriget som en avgörande händelse som förändrade ländernas utveckling i grunden. Danska historieskrivare har ägnat mycket utrymme åt kriget, men har liksom sina svenska kolleger sett det som en parentes utan långsiktig inverkan på det egna landets utveckling. I Island har andra världskriget inte alls någon framträdande plats i den nationella historieskrivningen, trots att kriget bidrog till landets självständighet.

Det faktum att det under 1990-talet i samtliga länder utbröt en diskussion om andra världskriget i ett moraliskt perspektiv, förklarar författarna till introduktionen med den förändrade säkerhetspolitiska situationen. Enligt det under kalla kriget rådande småstatsrealistiska synsättet hade småstater egentligen inte några valmöjligheter i sin utrikespolitik, och därför kunde inte deras politik kritiseras moraliskt. På 1990-talet uppstod emellertid flera säkerhetspolitiska valmöjligheter, samtidigt som säkerhetspolitiken demokratiserades och kunde bli föremål för debatt. Det skapade ett klimat där också ländernas politik åren 1939–1945 kunde kritiseras.

Enligt Uffe Østergård dominerade i Danmark länge konsensusberättelsen, som gick ut på att praktiskt taget alla danskar hade gjort motstånd mot den tyska ockupationen. En andra generation historiker har ifrågasatt och problematiserat berättelsen, bland annat genom att lyfta fram de moraliska konsekvenser som både motstånd och kollaboration kunde medföra. Samtidigt har det dykt upp en ny, oproblematiserat avståndstagande syn på Danmarks roll i kriget. Mannen bakom den är Danmarks dåvarande statsminister Anders Fogh Rasmussen, som år 2003 kritiserade Danmarks undfallenhet gentemot Tyskland i ett försök att legitimera Danmarks deltagande i invasionerna i Afghanistan och Irak. Den enda aspekten av Danmarks krigshistoria som alla verkar minnas på samma sätt är räddningen av de danska judarna undan Förintelsen.

Förklaringen till att det skrivits så lite om andra världskriget i Island är enligt Guðmundur Hálfðanarson att perioden passar dåligt ihop med huvudbudskapet i den isländska nationella historieskrivningen; att främmande välde gjorde Island fattigt och efterblivet, medan islänningarna genom att styra sig själva har lyckats uppnå välstånd och utveckling. En period

som andra världskriget, då Island var ockuperat men samtidigt upplevde en ekonomisk boom och snabb modernisering, passar inte i den berättelsen. Hålfdanarson lyfter också upp frågan om de isländska kvinnor som hade relationer med brittiska och amerikanska soldater under kriget. Det fanns en rädsla att det isländska blodet skulle smutsas ner. I skönlitteratur har dessa kvinnor beskrivits som ytliga och utan kunskaper om islands traditioner och historia – åtminstone i böcker skrivna av isländska män.

I Finland dominerades under de två första årtiondena den så kallade drivvedsteorin, som går ut på att Finland fördes in i fortsättningskriget mot Sovjetunionen av krafter utanför landets kontroll, och att kriget fördes separat och inte i allians med Tyskland. Enligt Henrik Meinander hade så gott som alla professionella historiker övergett teorin redan på 1980-talet, men den är fortfarande populär bland allmänheten och bland ledande finländska politiker. Meinander menar att finländska historiker ändå är präglade av separatkrigsidén genom att man fortfarande talar om tre krig, vinterkriget, fortsättningskriget och Lapplandskriget, inte om andra världskriget. Han menar att samma tendens att inte sätta in den egna historien i ett större sammanhang också är tydlig vad gäller tidigare krig, som 1808–1809 års krig och inbördeskriget år 1918, som betraktas som separata krig trots att de var delar av Napoleonkrigen respektive första världskriget. När det gäller Förintelsen menar Meinander att Finland följer ett östeuropeiskt mönster; minnet av kriget gäller fortfarande främst dess konsekvenser för det egna folket och dess lidanden.

Den norska patriotiska berättelsen om andra världskriget bygger enligt Synne Corell på dikotomin mellan den stora, goda majoriteten som gjorde motstånd och den lilla onda minoriteten av kollaboratörer i National Samling. Liksom i Finland har man främst sett kriget ur nationell synvinkel. Det har gjort att till exempel slaget om Narvik – där franska och brittiska trupper deltog – hamnat i skymundan, trots att det internationellt brukar tillmätas stor betydelse som den första allvarliga tyska motgången i kriget. Längre betraktade såväl politiker som historiker det norska folkets krigserfarenheter som enhetliga; alla var i lika stor grad offer för det nazistiska förtrycket. Fortfarande 1997 hävdade en kommission av norska historiker, som undersökte konfiskationen av judisk egendom i Norge, att hela det norska folket fått göra uppoffringar under kriget, och att varken judiska eller ickejuda norrmän kunde vänta sig kompensation. Norska politiker över hela det politiska spektrat beslöt sig emellertid trots det för att bevilja judarna ersättning. Trots vissa försök till utmaningar under 1990-talet menar Signe Corell ändå att debatter och filmer under sen senaste tiden förstärkt den nationella berättelsen om ett homogent norskt folk som gjorde motstånd mot nazisterna.

Johan Östling menar att Sverige under kalla kriget hade en småstats-

realistisk patriotisk berättelse om det andra världskriget: Eftersom Sverige var så litet hade man inget annat val än att gå Tyskland till mötes. Under 1990-talet började emellertid denna historiesyn att ifrågasättas och i stället tog en moralisk berättelse form. Journalister och historiker undersökte Sveriges förhållande till nazismen och Förintelsen. Dåvarande statsministern Göran Persson uppmuntrade den moraliska historieskrivningen genom sitt engagemang för information om Förintelsen, men hans uttalanden år 2005 om att Sverige inte behövde be om ursäkt för sitt handlande under andra världskriget ser Östling som en återuppväckt småstatsrealism. Östling bedömer att moralismen har passerat sin kulmen och att Sverige nu närmar sig en period av pluralism i synen på kriget.

I bokens sista kapitel, som även fungerar som ett slags sammanfattning, försöker Bo Stråth sätta in de nordiska fallen i ett europeiskt sammanhang. Hans slutsats är att de dominerande berättelserna hela tiden utmanas av motberättelser, men att det finns bestämda punkter i historien – som 1945 och 1989 – då vissa berättelser kan kollapsa och andra uppnår hegemoni.

Nordic narratives of the Second World War är en mycket läsvärd samling historiografiska studier skrivna av kunniga historiker. Den akademiska kvaliteten är genomgående god och framställningen, som förs ända fram till samtiden, är ytterst aktuell. Författarna har valt att göra en bred beskrivning av den nordiska historieskrivningen snarare än en mer frågestyrd komparativ undersökning. Boken kan emellertid även läsas som en studie av hur utrikespolitiken satt ramar för den nordiska historieskrivningen, och det spåret hade med fördel kunnat utvecklas. I inledningen sägs att de nordiska länderna liknar varandra i de flesta avseenden, men har gått olika vägar utrikespolitiskt. Om man i slutet av boken återknytit till detta och systematiskt analyserat vilka konsekvenser utrikespolitiken fått för historieskrivningen hade man åstadkommit en mer sammanhållen komparativ studie vars slutsatser kanske hade kunnat lyftas till en högre nivå.

Uppsala universitet

JANNE HOLMÉN

Sune Åkerman, *Historiker i brytningstid: ett miniporträtt av Sten Carlsson* (Karlstad: Karlstad University Press 2010). 145 s.

I det biografiska översiktsverket om svenska historiker från 2009, *Svenska historiker: från medeltid till våra dagar*, redigerat av Ragnar Björk & Alf W. Johansson, presenterar Sune Åkerman professor Sten Carlsson på 16 sidor. Beskrivningen återkommer till stora delar i den här aktuella boken. Redo-

görelsen har dock på vissa punkter betydligt byggts ut. Projektet Sverige och Amerika efter 1860, som undersökte den skandinaviska transatlantiska emigrationen, är exempel på ett område som fått en fylligare beskrivning. De redovisade källorna är dock i stort de samma i Åkermans båda framställningar. Det rör sig bland annat om intervjuer med och information från personer tillhörande familjen och akademien. Åkerman tillstår vidare att han endast i begränsad omfattning utnyttjat det 195 kapslar stora arkivet med Sten Carlsson-material på Carolina Rediviva. Till biografien har fogats utdrag ur två texter författade av Sten Carlsson. Det gäller dels *Svensk ståndscirkulation 1680–1950* (1950), dels *Thule, Sion och Athen: historiska betraktelser om det svenska kulturarvet* (1986).

Den bild som Åkerman ger av Sten Carlsson i den här aktuella texten överensstämmer i stort med den teckning som finns i Björks & Johanssons antologi. En intressant skillnad finns likväl. En skillnad som framför allt är beroende av eleven Åkermans förhållande till sin professor, som han säger sig i förordet till biografien ha haft "ett komplicerat förhållande" till. Ett förhållande "som från och till försakat direkta kriser" (s. 7). Uppgiften att återvända till den gamla professorn innebar dock för Åkerman en omprövning av tidigare ståndpunkter. En omprövning som skapat en betydligt mer positiv bild av föremålet för biografien. Åkermans ursprungliga kritik gällde till exempel Carlssons konservatism, handledningspolicy och syn på tillbörlig avhandlingskvalitet. Åkerman ansåg sig inte heller ha fått den uppbackning i arbetet inom Amerikapjektet som han önskat. Ja, han upplevde sig tidvis som motarbetad. I backspegeln väger också för Åkerman Carlssons betydande intresse för internationell forskning tungt. I Björks & Johanssons antologi medger Åkerman kort och gott att mötet med samtida arkivmaterial lett till en omvärdering av Sten Carlssons insatser (s. 651).

Till ovanstående ska också läggas att den utbyggda biografien innehåller ett antal bilder, som antingen visar Sten Carlsson tillsammans med familjen eller som yrkesutövare. Några bilder ska symbolisera hans historiska intressen.

Som bokens underrubrik anger, så är Åkermans presentation av Sten Carlsson i många stycken översiktlig. Med mycket lätt hand passerar Carlssons väg fram till professorsutnämningen i Uppsala 1956. Inte ens det dramatiska spelet kring tillsättande av de två professurerna i Uppsala i mitten av 1950-talet leder till en inbromsning, trots att tillsättningsfrågan har beskrivits som en del av en uppörelse mellan två historiska grupperingar eller skolor med knytningar antingen till Harald Hjärne i Uppsala eller Lauritz och Curt Weibull i Lund respektive Göteborg. Carlsson slöt närmast upp kring den konservativare mer nationalistiska Hjärne-traditionen.

Kampen om de båda lediga professurerna i Uppsala 1954–1956 har Håkan Gunneriusson redovisat i sin avhandling. Han tar även upp den samtida

professorstillsättningen i Stockholm, där Carlsson också kandiderade. Sven A. Nilsson, Carlssons huvudkonkurrent, fick professur i Uppsala 1955 och Carlsson året därpå (s. 174, 192, 207, 212). Professorsfrågan i Uppsala var viktig för Carlsson och för hans fortsatta karriär. Därför hade en fylligare redogörelse för spelet framför allt ur den biograferades synvinkel varit på sin plats.

Det som framför allt utmärker Carlsson som historisk vetenskapsman är, enligt Åkerman, den stora ämnesbredden och ett omfattande författarskap. Carlsson utnämns i boken till en av Nordens främsta socialhistoriker (s. 20), men främst fångade nog den politiska historien hans intresse, enligt Åkerman. Nämnas bör också i det här sammanhanget den universitetslärobok i svensk historia som Carlsson författade tillsammans med Jerker Rosén. Första upplagan kom ut 1961.

Åkerman beskriver Carlsson som motståndare till framställningar som byggde på spekulativa grunder. Han förordade i stället en historieskrivning som var baserad på ett omfattande faktainhämtande insatt i ett större sammanhang. Samtidigt kom Carlsson att bli en tidig förespråkare för tvärvetenskap. Liksom Sven A. Nilsson var Carlsson till att börja med kritisk till större forskningsprojekt. Han kom dock så småningom att ompröva sin hållning och kom att aktivt delta i det ovan nämnda Amerika-projektet, som startade i Uppsala på 1960-talet.

Till sist en verklig bonus. Med boken följer nämligen en CD-skiva, som innehåller två exempel på Sten Carlsson som föredragshållare hämtade från Sveriges Radios arkiv. Det första föredraget från 1986 rör bönderna och den svenska riksdagen genom tiderna och det andra från 1977 byggde på studier av gifta, svenska kvinnors villkor på 1800-talet.

Linköpings universitet

STAFFAN FÖRHAMMAR